

रेडप्लसको सामाजिक र वातावरणीय मापदण्ड

प्रथम मूल्यांकन प्रतिवेदन

(मुख्य भाग)

(सार्वजनिक सुझावका लागि मसौदा २०७३)

१. परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

रेडप्लस कार्यान्वयनको दृष्टिकोणमा नेपाल तयारी चरणमा छ । सन् २०१०मा निर्माण भएको Readiness Preparation Proposal (RPP) लाई नेपालमा रेडप्लस कार्यान्वयनको पहिलो औपचारिक शुरुवातको रूपमा लिन सकिन्छ, जस अन्तर्गतवन विनासका कारक तत्वहरूको पहिचान गर्ने, राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति तर्जुमा गर्ने, अनुगमन प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण (MRV) लगायत सुरक्षा मापदण्ड सम्बन्धी अध्ययन, राष्ट्रियस्तरमा रेडप्लसमा भएका प्रमुख कार्यहरू हुन् ।

RPP मा भएको प्रावधान अनुसार नेपालले रेडप्लसमा विभिन्न सुरक्षा मापदण्ड(safeguards) को प्रयोग गर्ने योजना बनाएको छ । यी सुरक्षा मापदण्डहरू दुई प्रकारका छन् । जस्तै SESA र रेडप्लस सामाजिक तथा वातावरणीय गुणस्तर (SES) । SESA ले Forest CarbonPartnership Facilities अन्तर्गत गरिने रेडप्लस कार्यक्रमबाट हुन सक्ने प्रभावहरूलाई मध्यनजर गर्दछ भने रेडप्लस SES ले REDD+ कार्यक्रमबाट जैविक विविधता तथा सामाजिक पक्षहरू(अधिकार, पहुँच आदि) लाई मध्यनजर गर्दछ । नेपाललेरेडप्लसमा सुरक्षा सूचना प्रणाली (SIS) पनि निर्माण गर्ने क्रममा छ, जसलाई SESA/REDD+ SESका नतिजाले थप बल मिल्ने छ । SIS अन्तर्राष्ट्रिय रूपले पालन गर्नु पर्ने प्रणाली हो । जुन वारसा(warsaw) रेडप्लस अवधारणामा आधारित भई मुलुकहरूले सन् २०२० पछि यस्ता मापदण्ड(Standards) मा हासिल गरेका उपलब्धिहरूको आधारमा आर्थिक फाईदा लिन मिल्ने प्रावधानहरू छन् । त्यस कारण SESA/ REDD+SES को महत्व भविष्यमा निकै बढी देखिन्छ ।

रेडप्लस SESका सन्दर्भमा नेपालले विभिन्न पहल कदमीगर्दै आइरहेका छ । रेडप्लसमा सुरक्षा मापदण्डको विकासका लागि प्रत्येक मुलुकले आफ्नो राष्ट्रमा सान्दर्भिक हुने बहुप्रकृत्यालाई अंगाली विभिन्न कार्यहरू अगाडी बढाई सकेको र यस सुरक्षा मापदण्डसँग सम्बन्धित विभिन्न दशवटा चरणहरूमा विभिन्न कामहरू भइसकेका छन् । यी दश चरणहरू मध्ये नेपालले नौ चरणका कार्यहरू सम्पन्न गरिसकेको छ ।

रेडप्लसका सूचकहरूलाई अन्तिम रूप दिन अन्तर्राष्ट्रिय निर्देशिकाको प्रयोग गरिएको छ । यस निर्देशिकामा कुल सातवटा सिद्धान्त रहेको र सो अन्तर्गतका सूचकहरूलाई प्रत्येक मुलुकले आफ्नो ठाउँमा सान्दर्भिक हुने गरी सूचक चयन र परिमार्जन (customize) गरेका छन् जुनरेडप्लस कार्यक्रममा भएको उपलब्धिमा निर्भर हुन्छ ।

सन् २०१२ मा REDD+SES सूचकहरूको प्रकाशन गरिएको । यसमा प्रत्येक मुलुकले आफ्नो ठाउँ सान्दर्भिक सूचक बनाउनु पर्ने प्रमुख पाँच कारण उल्लेख भएको छ। जस्तै : १) सिद्धान्त, आधार र सूचकहरू दोहोरिन सक्ने सम्भावनाहरूको न्यूनिकरण गर्न २) क्यानकून (Cancun)सम्झौताका सुरक्षा मापदण्डमा भएका सामाजिक र वातावरणीय पक्ष र रे प्लस SES बीच समन्वय गर्न ३) सूचकहरू सरल र सबैले बुझ्ने बनाउनु ४) सूचकहरूको संख्या घटाउनु ५) रेडप्लस SES अवधारणाको गुणस्तर र व्यापकता कायम गर्न । यी लगायत अन्य कामका लागि प्राविधिक कार्यदलको गठन गरिएको थियो र सो कार्यदलले यस्ता सूचकहरूलाई बहुसरोकारवाला सम्मिलित प्रकृत्याहरू अपनाई कार्य अगाडी बढाएको थियो ।

प्राविधिक कार्यदलको अगुवाइमा सन् २०१४ मे महिनामा एक बहुसरोकारवाला अन्तरक्रियागोष्ठिका माध्यमबाट अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा प्रकाशित REDD+SES का सूचकहरूलाई चयन र परिमार्जन गरी नेपाल सान्दर्भिक बनाएको थियो । उक्त गोष्ठिमा सरकारी, गैरसरकारी, आदिवासी जनजाती, स्थानीय समुदाय आदिको प्रभावकारी संलग्नता भई यो प्रक्रिया अगाडि बढाइएको थियो ।

उक्त गोष्ठिमा सहभागी समक्ष प्रत्येक सिद्धान्त र आधार अन्तर्गतका सूचकको सूची प्रस्तुत गरिएको थियो । पहिलो चरणमा सान्दर्भिकता (Relevancy)को परिभाषाबाट छलफल गराई सोको आशय बुझ्ने कार्य भयो । दोस्रो चरणमा प्रत्येक सूचकहरूलाई सान्दर्भिकताको हिसावले सूचकलाई ० देखि ३ अंकसम्मको भरमा बाँडिएको थियो । नेपालको रेडप्लस तयारी र उपलब्धिसँग अति सान्दर्भिक सूचकलाई अंक ३ दिइयो, निकै कम सान्दर्भिक सूचकलाई १ र असान्दर्भिक सूचकलाई ० भार दिइयो । सबै सूचकहरूको अंकको आधारमा औसत (Average)

अंक निकालियो र सो औसत मुनिका सूचकहरूलाई असान्दर्भिक र माथिकालाई सान्दर्भिक भनि चयन गरियो । यो प्रकृया सबै सिद्धान्त अन्तर्गतका आधार र सो अन्तर्गतका सूचकलाई गरी अन्तिम सूचकको चयन गरियो । यस पहिलो 'Assessment Report (AR)' यीनै राष्ट्रिय प्रकृयाबाट पारित सूचकहरूमा आधारित भएर बनाइएको छ ।

यस्ता सूचकको जानकारी ल्याउन एक अनुगमन योजना (Monitoring Plan) को निर्माण गरी सोलाई Technical Working Group (TWG)बाट पारित गरी तथ्याङ्क संकलन गर्न प्रयोग गरिएको थियो । अनुसूची १.१ मा उक्त मूल्याङ्कन योजना राखिएको छ ।

पहिलो मूल्यांकन प्रतिवेदनको तयारी गरी प्रतिवेदनलाई सार्वजनिक सुभाबको लागि ३० दिन सम्म उपलब्ध गराइने छ र यस अवधीमा आएका सुभाबहरूलाई संकलित गरी राष्ट्रियस्तरको गोष्ठिमा पेश गरी यसलाई अन्तिम रूप दिइनेछ ।

१.२ उद्देश्यहरू

रेडप्लसका मापदण्डहरूमा नेपालले हासिल गरेको/नगरेको विषयवस्तुका बारेमा जानकारी दिनु यस प्रतिवेदनको प्रमुख उद्देश्य हो । यसैगरी रेडप्लसको सुरक्षा मापदण्ड निर्माण गर्ने क्रममा प्रकृयाहरू पलन गरे/नगरेको जानकारी दिनु पनि यसको अर्को उद्देश्य हो ।

१.३ प्रकृया

यो मूल्यांकन प्रतिवेदन अनुगमन योजना बमोजिम संकलन गर्नुपर्ने तथ्याङ्कको माग बमोजिम निर्दिष्ट भएको छ । यस क्रममा रेडप्लसका सूचकहरूको जानकारी लिन मुख्य दुई प्रकृयाको प्रयोग गरिएको थियो (क) सन्दर्भ सामाग्री अध्ययन र (ख) सरोकारवालाहरूसँग छलफल ।

अध्ययन: सरकारी तथा गैरसरकारी संघ संस्थाद्वारा गरिएको रेडप्लससँग सम्बन्धित प्रकाशनहरू अध्ययन गरिएको थियो । प्राकृतिक श्रोत व्यवस्थापन र रेडप्लससँग सम्बन्धित प्रकाशनहरूलाई बढी प्राथमिकता दिई सोसँग सम्बन्धित दस्तावेजहरूको गहन अध्ययन गरिएको थियो । नेपालको रेडप्लससँग सम्बन्धित योजना निर्माण, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कनलाई प्राथमिकतामा राख्दै अन्य राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रकाशनहरूको पनि अध्ययन गरिएको थियो ।

यसैगरी नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ, सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ, नेपाल, हिमावन्ती नेपाल जस्ता अधिकारमूखी क्षेत्रमा कृयाशील संस्थाहरूबाट गरिएका प्रकाशनहरूको पनि अध्ययन गरिएको थियो। यसकासाथै पत्र पत्रिका र अन्य सान्दर्भिक वैज्ञानिक प्रकाशनहरूको पनि अध्ययन गरिएको थियो । यस क्षेत्रमा काम गर्दै आएका अन्य संस्थाहरू जस्तै ICIMOD, ANSAB, Rупantaran, Practical Aciton, WWF आदिका प्रकाशनहरूको पनि अध्ययन गरिएको थियो । संकलन गरिएका सूचकहरूलाई एउटा छुट्टै प्रश्नावली बनाई अध्ययन र मूल्यांकन कार्य अगाडी बढाईएको थियो । उक्त प्रश्नावली अनुसूचि १-२ मा संलग्न गरिएको छ ।

मूल्यांकन प्रतिवेदन तयारीका क्रममा प्रमुख रूपमा निम्न प्रकाशनहरूको अध्ययन गरिएको थियो :

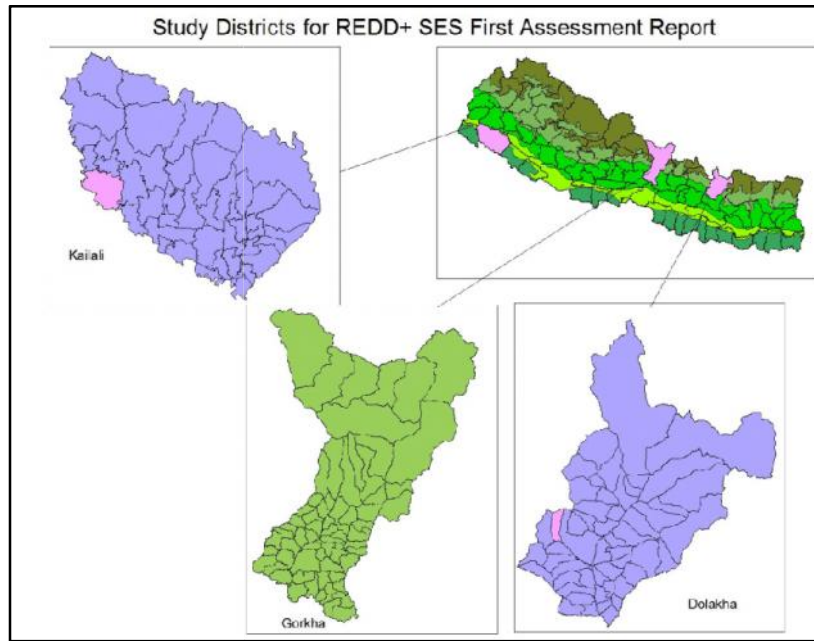
- १) रेडप्लस SES निर्देशिका
- २) रेडप्लस रणनीति – अक्टोबर २०१५
- ३) नेपालको R-PP (२०१०–२०१३)
- ४) ER-PIN -मार्च २०१४
- ५) WB को FCPF मा पेश गरीएको MTR
- ६) SESA/ESMF- अगस्ट २०१५

अध्ययन गर्ने क्रममा “सूची विश्लेषण”(content Analysis) अवधारणालाई अवलम्बन गरिएको थियो, जस अन्तर्गत पहिला सूचकको आसय र सोले माग गरेको जानकारी बुझीसार्ने विभिन्न प्रकाशनहरूमा खोज गरी त्यस जानकारीलाई प्रतिवेदनमा ल्याइएको थियो ।

छलफल र अन्तरक्रिया: यस प्रथम मूल्यांकनका सूचकहरूको जानकारी केन्द्रिय, जिल्ला तथा समुदायस्तरको छलफलबाट संकलन गरिएको थियो । अनुसूची १-३मा यस छलफल तथा अन्तरक्रिया गर्ने क्रममा प्रयोग भएको प्रश्नावली समावेश गरिएको छ ।

क) केन्द्रिय स्तरमा: काठमाडौं स्थित विभिन्न निकायहरू जस्तै वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, जनसंख्या तथा वातावरण र अन्य गैरसरकारी निकायहरूसँग अन्तरक्रिया गरी अनुसूची बमोजिम तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो ।

ख) जिल्लास्तरीय गोष्ठी: यस प्रतिवेदनका विभिन्न सूचकहरूको जानकारी जिल्लास्तरीय सरोकारवालाहरू जस्तै जिल्ला वन कार्यालय, जिल्ला भू-संरक्षण कार्यालय, अन्य निकाय, जिल्लास्तरीय आदिवासी जनजाती संघ संस्था,सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघआदिसँगको छलफल कार्यक्रमबाट संकलन गरिएको थियो । यस क्रममा जानकारी तथा सूचना संकलनका लागि दोलखा, गोरखा र कैलाली जिल्लामा जिल्ला र समुदायस्तरका छलफलहरू आयोजना गरिएको थियो । तल दिइएको नक्शामा अध्ययनको लागि छनोट गरिएको जिल्लाहरू देखाएको छ ।

पहिलो चरणमा उपस्थित सहभागीहरूलाई रेडप्लस SES सम्बन्धी आधारभूत जानकारी दिइयो । सम्पूर्ण सहभागीहरूको समान बुझाई रहनेसँगै भन्ने उद्देश्यले यस चरणमा विभिन्न विषयमा जानकार व्यक्तिहरूद्वारा स-साना प्रस्तुतिहरू गरिएको थियो । यसका साथै प्रत्येक सूचकहरू सम्मिलित प्रश्नावली भित्रका प्रश्नहरूबारे पनि पहिलो सत्रमा प्रस्तुति र छलफलगरियो ।

दोस्रो चरणमा समूह विभाजित भई प्रत्येक समूहमा सरकारी, गैर-सरकारी, आदिवासी, जनजाती, वन उपभोक्ता महासंघ, महिला आदिको प्रतिनिधित्वलाई सुनिश्चित गराइको थियो । पहिलो सत्रमा प्रस्तुती गरीएको प्रश्नावलीको जानकारी प्रत्येक समूहमा छलफलका माध्यमबाट संकलन गरियो । अन्त्यमा प्रत्येक समूहबाट चुनिएको प्रतिनिधिद्वाराहरेक सूचकका बारेमा जिल्लामा रहेको स्थिति अवस्था प्रस्तुति गरियो। यसरी संकलित तथ्याङ्कमा समूहहरू बीच फरक नतिजा आएको सूचकहरूलाई छलफलको माध्यमबाटआमसहमत हुने गरी निचोड निकालियो ।तालिका १ मा प्रत्येक जिल्लास्तरीय गोष्ठीमा भएका सहभागीहरूको संख्या उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका १: जिल्ला स्तरीय अन्तरक्रियात्मक गोष्ठीको उपस्थिति

क्र.सं	जिल्लाको नाम	मिति	सहभागिको संख्या
--------	--------------	------	-----------------

१	दोलखा	९ अगष्ट २०१५	२९
२	गोरखा	१३ सेप्टेम्बर २०१५	३०
३	कैलाली	२१ फेब्रुअरी १०१६	३३

समुदाय स्तरको छलफल: सामुदायिकस्तरमा रेडप्लस कार्यक्रमबारे जानकारी लिन लक्षित समूहहरु जस्तै आदिवासी जनजाती, महिला, दलित आदिसँग अन्तरक्रिया गरिएको थियो । यस छलफलद्वारा यी समूहको रेडप्लस सम्बन्धी धारणा बुझि सूचकहरुले माग गरे बमोजिमको तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो । समुदायस्तरमा गरिएको अन्तरक्रिया कार्यक्रमबारे जानकारी तालिका २ मा प्रस्तुत गरीएको छ ।

तालिका २ : समुदायस्तरमा गरिएको अन्तरक्रिया कार्यक्रम

क्र.सं	जिल्लाको नाम	संस्थाको नाम	ठेगाना	मिति
१	दोलखा	मितेरी सा.व.उ.स	बोच २, ३ र ५	९ अगस्ट २०१५
२	कैलाली	देवरीया सा.व.उ.स	धनगढी ७	२२ फेब्रुअरी २०१६

१.४ अध्ययनका चुनौतिहरु

यस अध्ययनको क्रममा देखिएका चुनौतिहरुलाई प्राविधिक कार्यदल समूह(TWG) को सुझाव बमोजिम सहज पाउँ अध्ययन कार्य अगाडी बढाईएको थियो । तालिका ३ मा यस अध्ययनको क्रममा देखिएका चुनौति र समाधानका लागि अपनाईएको उपायबारे जानकारी दिइएको छ ।

तालिका ३ : मूल्यांकनका चुनौति र समाधान

चुनौतिहरु	समाधानका लागि अपनाईएका उपायहरु
जिल्लास्तरमा रेडप्लस बारे संस्थागत सम्झना कमी	जिल्लास्थित रेडप्लस बारे जानकार व्यक्ति/संस्था वा समूहलाई छलफलमा सामेल गराइएको (प्रमुख गरी स.व.उ.स आदिवासी जनजाति)
कुनैपनि तहमा पहिलो मूल्यांकन प्रतिवेदनको ढाँचाउपलब्ध नहुनु	ब्राजिलको आर्के राज्यले बनाएको प्रतिवेदनबाट केही पक्षहरु यस प्रतिवेदनमा सामेल गरेको । सिद्धान्त र आधारको तहमा विश्लेषण गर्ने प्रावधान केही हदसम्म सामेल गरीएको ।
रेडप्लस बारे चेतनाको कमी । केन्द्रियस्तरमापनि यस विषयमा चेतनाको कमी रहेको ।	जिल्ला स्तरको गोष्ठिको पहिलो सत्रमा रेडप्लस बारे जानकारी दिदै तथ्याङ्क संकलन गरिएको ।
भुँईँचालो र पराकम्पनले गर्दा स्थलगत अध्ययनमा ढिलाई (काबु बाहिर स्थिती भएको र यसले ढिलाई गराएको)	अध्ययनको म्याद थप गरिएको
राजनैतिक उतार चढाव र अघोषित नाकाबन्दीका कारण एउटा जिल्लाको स्थलगत अध्ययनमा ढिलाई भएको ।	तराईको जिल्ला स्तरीय गोष्ठि लगभग ५ महिना पछाडि सारेको ।

१.४) प्रतिवेदनको प्रस्तुति सम्बन्धि जानकारी

रेडप्लस SES को अवधारणा नयाँ भएको हुनाले अन्तर्राष्ट्रिय रुपमै यसको मूल्यांकन प्रतिवेदन बनाउने अनुभवको कमीरहेको छ । तसर्थ , मूल्यांकन प्रतिवेदनको ढाँचा कस्तो बनाउने भन्ने कुरा एक नौलो प्रयासको रुपमा लिन सकिन्छ । प्राविधिक कार्यदल (TWG) ले यस प्रतिवेदनको दुई भाग हुनु पर्ने निर्णय लियो । पहिलो भाग (प्रमुख प्रतिवेदन) र दोस्रो अनुसूची प्रतिवेदन । अनुसूचीमा भएका प्राय सम्पूर्ण पक्षहरुलाई यसमा सामेल गरेको र अनुसूची प्रतिवेदनमा सूचक स्तरको जानकारी राखिएको छ भने यस प्रमुख प्रतिवेदनले यी सबै सूचकहरुको निचोड निकाली "सिद्धान्त" र "आधार" को तहमा प्रस्तुत गरेको छ । प्रत्येक सूचकहरु TWG लगाएत अन्तर्राष्ट्रिय विज्ञको सल्लाह बमोजिम कुल निम्न लिखित तीन तहमा विभाजन गरिएको छ :

तालिका ४: सूचकहरूलाई विश्लेषण गरीएको तीन तहबारे जानकारी

तह	जनकारी/परिभाषा
१) प्राप्त/हासिल	यदि सो सूचकमा भएका प्रावधानहरू पूर्ण रूपमा हासिल भएमा (जस्तै खोजेको नीति, नियम, रणनीति भएमा, परिकल्पना गरिएको संस्थागत संरचना भएमा)
२) अर्धा प्राप्त/हासिल	यदि सूचकले खोजेको कुरा हासिल हुने क्रममा भएमा (जस्तै नीति, नियम, संस्थागत संरचना बन्दै गरेको क्रम भएमा) यदि प्रगति राम्रो भएमा, यस सूचकलाई अरु विकास गर्नु पर्ने।
३) प्राप्त नभएको	अहिले सम्म प्रगति नदेखिएको।

२अध्ययनको नतिजा

यस अध्ययनका नतिजाहरूलाई दुई श्रेणीमा पेश गरिएको छ। पहिलो श्रेणी सिद्धान्तको तहमा छ जस अन्तर्गत रेडप्लसका सातवटा सिद्धान्तहरूको नतिजा पेश गरिएको छ। दोस्रो श्रेणी “आधार” (criteria) को तहमा छ। जस अन्तर्गत प्रत्येक सिद्धान्त भित्रका आधारहरू विश्लेषण गरिएको छ। यो गर्ने क्रममा त्यस्ता आधारहरू अन्तर्गतका सूचकहरूको नतिजा पनि पेश गरिएको छ।

सिद्धान्त १: सिद्धान्त १: रेडप्लस कार्यक्रमले भूमि, भू-क्षेत्रहरू स्रोतहरूमाथिको अधिकारलाई मान्यता र सम्मानप्रदान गर्दछ।

यस सिद्धान्त भित्र रहेका प्रावधानहरू हासिल गर्न नेपाल सरकारले विभिन्न पहल गरेको छ। सरकारद्वारा पारित दस्तावेजहरू जस्तै रेडप्लस रणनीति (REDD+Strategy) तथा SES - जुन नेपालको रेडप्लस क्षेत्रमा कार्यगर्न मूलभूत आधार (framework) हुन्- यी रणनीतिहरूले रेडप्लस कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा सिमा र श्रोत प्रतिको अधिकारलाई महत्व र आधार मान्नु पर्ने प्रावधानलाई राम्रोसँग उल्लेख गरेको छ।

अन्य देशहरू भन्दा नेपालको रेडप्लस तयारी र कार्यान्वयनमा अलि भिन्न भएको पाईन्छ। नेपालमा रेडप्लसका कार्यहरू बढीमात्रामा सामुदायिक वन भित्र भएका छन्। यसको कारण रेडप्लसका कार्यक्रमहरूले वन ऐन तथा कानूनहरू स्वतः रूपमा पालन गरेको र स्थानिय श्रोत र सिमाना प्रतिको अधिकार सुनिश्चित गर्ने प्रावधान सा.व भित्र भएको हुनाले रेडप्लस को यो पहिलो सिद्धान्त धेरै हदसम्म हासिल भएको भन्न सकिन्छ।

पहिलो सिद्धान्त अन्तर्गत कूल ३ वटा आधारहरू (criteria) हरु छनौट गरिएका थिए। पहिलो आधारले रेडप्लस कार्यक्रममा अधिकारवालाहरूको वन क्षेत्र र श्रोतप्रतिको अधिकार पहिचान गर्न अपनाएको प्रकृया सम्बन्धित सवाल समेटेछ। यस विषयमा स्थलगत रूपमा गएर अध्ययन गरिएको थियो। रेडप्लस कार्यान्वयन भएको स्थानहरूमा सम्पूर्ण अधिकारवालाहरू र उनीहरूको श्रोत र सिमाबारे सहभागितामूलक रूपमा पहिचान गरेको पाईएको थियो।

दोस्रो आधारमा भूमि स्रोत र क्षेत्रहरूप्रति समुदायको परम्परागत तथा कानूनी अधिकारलाई रेडप्लस कार्यक्रमले गरेको सम्मान सम्बन्धी विषयलाई समेटेको छ। यस आधारको अध्ययनका क्रममा रेडप्लस कार्यक्रम अन्तर्गतका कृषाकलाप, नीति र रणनीतिहरू समुदायका परम्परागत कानूनी अधिकारसँग तालमेल भएको पाइयो। तसो आधारले रेडप्लसका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा हुनुपूर्व समुदायसँग स्वतन्त्रतापूर्वकको पूर्व सूचित सहमति (FPIC) लिनु पर्ने सवाललाई समेटेको छ। स्थलगत रूपमा अध्ययन गर्दा FPIC सम्बन्धी दस्तावेजहरू बनाइएको नपाइएता पनि सम्पूर्ण समुदायलाई विभिन्न चरणमा छलफलको माध्यमबाट रेडप्लस कार्यक्रमबारे जानकारी दिई उनीहरूको अनुमति पश्चात् मात्रै परीक्षण कार्यक्रम अगाडी बढाईएको पाईयो।

तालिका २.१ सिद्धान्त १ अन्तर्गतका आधारहरूको प्रगतिको सारांश

आधार	सूचकहरू	उपलब्धीको अवस्था
१.१ रेडप्लस कार्यक्रमले प्रभावकारी रूपमा विभिन्न किसिमका अधिकारवालाहरू (कानूनी र प्रथाजनित) र यस कार्यक्रमका	१.१.१ रेडप्लस कार्यक्रमसँग सान्दर्भिक रहेको भूमि, भू-क्षेत्रहरू र स्रोतहरूमाथिको अधिकारको सर्वेक्षण (सूचिकरण) र नक्शाङ्कनका लागि एउटा	रेडप्लस परीक्षण गरेको ठाँउमा हासिल गरेको

आधार	सूचकहरू	उपलब्धीको अवस्था
सन्दर्भमा उनीहरूको भूमि, भू-क्षेत्रहरू र स्रोतहरूमाथिको अधिकारको पहिचान गर्दछ ।	प्रभावकारी र पारदर्शी विधिको स्थापना गरिएको हुन्छ ।	
१.२ आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायले परम्परागत रूपमा स्वामित्व धारण गरेका, भोग चलन गर्दै आएका, विभिन्न किसिमले उपभोग वा चलनगर्दै आएका भूमि, भू-क्षेत्रहरू र स्रोतमाथिको परम्परागत र विद्यमान कानुनी अधिकारलाई रेडप्लस कार्यक्रमले मान्यता र सम्मान प्रदान गर्दछ ।	१.२.१ रेडप्लस कार्यक्रमका नीतिहरूमा प्रचलित कानून बमोजिम परम्परागत अधिकारलाई मान्यता, संरक्षण र सम्मान प्रदान गर्ने कुरा उल्लेखित भएको हुन्छ । १. यो कुरा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका सन्दर्भमा लागु हुन्छ ।	हासिल
	१.२.२ रेडप्लस कार्यक्रममा समावेश गरिएको भू-उपयोग योजनाहरूमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका अधिकारको सम्मान र मान्यता प्रदान गरिएको हुन्छ १. यसमा प्रथाजनित र कानूनी अधिकार समेत संलग्न हुन्छ ।	अर्धहासिल(किनकि सबै रेडप्लसका कार्यक्रमले भूमि उपयोग नीति नबनाएको)

आधार १.१ रेडप्लस कार्यक्रमले प्रभावकारी रूपमा विभिन्न किसिमका अधिकारवालाहरू (कानुनी र प्रथाजनित) र यस कार्यक्रमका सन्दर्भमा उनीहरूको भूमि, भू-क्षेत्रहरू र स्रोतहरूमाथिको अधिकारको पहिचान गर्दछ ।

यस मूल्यांकनले समेटेका रेडप्लस परियोजनाहरू सामुदायिक वनको अगुवाईमा कार्यान्वयन भएकाथिए । रेडप्लस कार्यक्रमलाई कुनै छुट्टै परियोजना जस्तो नगरी सामुदायिक वनको नियमित योजना निर्माण प्रकृया भित्र नै सम्मिलित गर्दै ल्याइएको पाइयो ।

विभिन्न चरणमा स्थानीय स्तरमा छलफल कार्यक्रमहरू गर्दै रेडप्लस बारे समुदायलाई जानकारी दिइएको पाइयो । यी छलफल कार्यक्रममा प्रमुख रूपमा आदिवासी जनजाति तथा अन्य समुदाय जसले स्थानीय रूपमा श्रोतको उपयोग गर्दै आएका छन् । उनीहरूलाई रेडप्लसको कार्यक्रम तथा प्रावधानहरूबारे जानकारी दिँदै उनीहरूको अधिकारबारे जानकारी लिँदै योजना निर्माणहरू गरिएको पाइयो ।

उपभोक्ता समूहमा आदिवासी जनजातिहरूको उपस्थिति नभएको खण्डमा उनीहरूलाई पनि योजना निर्माणको मूलधार र कार्यक्रम कार्यान्वयनमा पूर्णसम्मिलित गरेको पाइयो । यस्ता समूहहरूको श्रोतप्रतिको निर्भरतालाई पनि राम्रोसँग बुझि रेडप्लस कार्यक्रममा संलग्न गरेको पाइयो । अध्ययन बाहेक राष्ट्रियस्तरका नियम, कानून, रणनीतिले अधिकारवालाको पहुँच, उनीहरूको श्रोत, सिमा र वनप्रतिको अधिकार पहिचान गर्ने प्रकृया र प्रावधानबारे कसरी व्यवस्था गरेको छ भन्ने जानकारी लिइयो । “अधिकारवालाको” परिभाषा प्रष्ट रूपमा नगरीएता पनि SESA ले सम्पूर्ण रेडप्लस कार्यक्रमले समेट्न पर्ने अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूलाई पहिचान गरेको पाइयो । यस सूचीमा प्राथमिक र द्वितीय श्रेणी बनाइएको, जसको प्रथम श्रेणीमा आदिवासी जनजाती, महिला, दलित आदिलाई समेटेको पाइयो ।

यस आधार अन्तर्गतको एक भागले समुदायको वन क्षेत्रप्रतिको अधिकारबारेको सवाललाई समेट्छ । वन क्षेत्रको जमीनलाई कुन हदसम्म समुदायलाई दिने भन्ने विषयमा केही विविध सवाल भएको पाइयो । वन ऐन र भू-उपयोग नीतिले भूमि प्रतिको स्वामित्वको अधिकार सरकारसँग रहने र समुदायले भूमिको व्यवस्थापन र श्रोत उपयोग मात्र गर्न पाउने प्रावधान उल्लेख गरिएको पाइयो ।

वनको बढ्दो विनास र अतिक्रमणलाई मध्य नजर गर्दा सरकारले भूमिप्रतिको अधिकार समुदायलाई पुरै सुम्पदा भविष्यमा हुन सक्ने यस्ता समस्यालाई अबै बहन सक्ने आकलन गरेको पाइयो । सामुदायिक वन विकास

कार्यक्रमको मार्गदर्शन २००८ (परिमार्जित २०१५) ले वनको अवस्था नविगारिकन समुदायलाई श्रोतमाथिको अधिकार दिएको देखियो । नेपाल आइ.एल.ओ १६९ को सदस्य भएको नाताले पनि आदिवासी जनजातिहरूलाई वन उपयोगको हक दिनुपर्ने प्रावधान रहिआएको छ । यदि श्रोतको उपयोग गर्ने क्रममा विभेद र भिन्नता आएको हकमा नेपाल सरकारले तयार गरेको गुनासो सुनुवाई संयन्त्रलाई आधार मानि उजुरी गर्न यस्ता समुदायको सहभागीता सुनिश्चित गर्न सकिने प्रावधान राखिएको पनि देखियो । तथापि, सारेडप्लस कार्यक्रम कार्यान्वयनको आधारको रूपमा मुदायिक वन कार्यक्रम रहेकोले रेडप्लसको यस आधार सूचकलाई थप सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

आधार १.२ आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायले परम्परागत रूपमा स्वामित्व धारण गरेका, भोग चलन गर्दै आएका, विभिन्न किसिमले उपभोग वा चलनगर्दै आएका भूमि, भू-क्षेत्रहरू र स्रोतमाथिको परम्परागत र विद्यमान कानुनी अधिकारलाई रेडप्लस कार्यक्रमले मान्यता र सम्मान प्रदान गर्दछ ।

स्थानीयस्तरमा भएका अन्तरक्रिया कार्यक्रम र जिल्ला स्तरीय गोष्ठीहरूमा भएको निचोडको आधारमा रेडप्लस कार्यक्रमले स्थानीय समुदायले मौलिक र कानुनी अधिकारलाई आदर गरेको कुरा व्यक्त भएको पाईयो । परापूर्वकालदेखि भोग चलन गर्दै आएका श्रोत उपयोग, सिमा आदि कुराहरू रेडप्लस कार्यक्रम तथा रणनीतिका कारण हनन् भएको कुरा कुनै पनि ठाउँमा उठेको देखिएन ।

वन ऐन २०४९ ले समुदायलाई वनको उपयोग र व्यवस्थापन गर्न सक्ने अधिकार दिएसँगै रेडप्लस रणनीतिले समुदायको परापूर्वकाल र परम्परागत हकको आदर गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । सामुदायिक वन विकास कार्यक्रमको मार्गदर्शनले आदिवासी जनजाती, महिला, दलित आदिलाई वनको उपयोग गर्न पाउनु पर्ने अधिकारको प्रावधानलाई धेरै नै जोड दिएको देखिन्छ । यसै मार्गदर्शनको अनुसूची ३ मा यस्ता समूहहरूको हक अधिकार सुनिश्चित गर्नका निम्ति १३ वटा कृयाकलापहरू उल्लेख गरेको छ । जमिनको स्वामित्व नेपाल सरकारसँग रहने प्रावधानले सामुदायिक वन माफत रेडप्लस कार्यान्वयनमा प्रभाव नपर्ने देखिन्छ ।

“परम्परागत अभ्यास (customary Practices) लाई SESA (२०१३) ले संस्थागत प्रभाव” को सवालको रूपमा पेश गरेको र रेडप्लस अन्तर्गतका रणनीतिक विकल्पहरू (strategic options) कार्यान्वयन गर्दा त्यस्ता “मौलिक अभ्यासहरूलाई प्रभाव पार्न सक्ने कुरा SESAमा उल्लेख भएको पाईयो ।

हाल वन व्यवस्थापनमा विद्यमान वन तथा भूमिसँग सम्बन्धित परम्परागत ज्ञानले मौलिक हकलाई मान्यता नदिएको कुरारेडप्लस रणनीतिमा उल्लेख गरिएको छ, भने यस्ता मौलिक हकलाई वनका नीति नियममा विशेष जोड दिएको पाईयो । यस्तो प्रावधानले अधिकारवालाको हक उपयोग गर्न मिल्ने अधिकारलाई प्रभाव पार्न सक्ने भएता पनि अहिलेसम्म त्यस्तो समस्या आएको देखिएन । यसको प्रमुख कारण पनि रेडप्लस र वन व्यवस्थापन प्रणालीहरू बिचको सम्बन्ध राम्रो भएको कारणलाई लिन सकिन्छ । तसर्थ, केही कानुनी प्रावधानहरूले मौलिक हक अधिकारको बारेमा प्रष्ट नबोले तापनि रेडप्लस कार्यक्रमको दौरान केही समस्या नआएको पाईयो ।

आधार १.३ रेडप्लससम्बन्धी कुनै पनि कार्यक्रमबाट प्रभावितहुने आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायसँग उनीहरूका भूमि, भू-क्षेत्र र स्रोतहरूका बारेमा स्वतन्त्रपूर्वकको पूर्वसूचित सहमति लिने कुरा आवश्यक हुन्छ ।

रेडप्लस परीक्षण परियोजनाहरू समुदायमा कार्यान्वयन गर्नुपूर्व सम्बन्धित निकाय र सरोकारवालाहरूद्वारा सामुदायिक स्तरमा यस्ता परियोजनाको उद्देश्य, प्रकृया, प्रावधान (हक, जिम्मेवारी, कानून आदि) बारे समुदायलाई पूर्वजानकारी दिएको पाईयो । समुदायस्तरका नेता, गधुवा कृषक, शिक्षक, उपभोक्ता समूहका पदाधिकारी तथा सर्वसाधारण सदस्यहरूलाई समेटेी रेडप्लस बारे जानकारी गराइएको पाईयो । पुवसूचित सहमतिका लागि अलग दस्तावेजहरू नबनाइएको भएतापनि समुदायले रेडप्लस कार्यक्रम बारे बुझेर कार्यक्रम अगाडि बढाएको बताए ।

स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमति लिई कार्य गर्नको निम्ती राष्ट्रिय स्तरमा भने रणनीतिक दस्तावेज भएको पाइएन । रेडप्लस रणनीतिले रेडप्लससँग सम्बन्धित कुनैपनि कृयाकलाप निर्माण गर्नु अघि स्थानीय समुदायलाई सहभागी गराई सरोकारवाला विश्लेषण (Stakeholder Analysis)को माध्यमबाट स्थानीय भाषामा र संस्कृति मिल्ने गरी स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमति लिएर मात्र कार्य अगाडि बढाउनु पर्ने प्रावधान राखेको छ । यस रणनीतिले रेडप्लस कार्यक्रम गर्नु अघि सूचना योजना, सहभागीता र छलफल योजना बनाई परियोजनाले प्रभाव पार्न सक्ने समुदाय र

अन्य सरोकारवालाहरूलाई सामेल गराई कार्यक्रममा सुभाब लिई अगाडि बढ्नु पर्ने प्रावधान पनि राखेको छ । यसैगरी ER-PIN ले पनि स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमतियारे केही पक्ष समेटेको देखिन्छ । रेडप्लस कार्यक्रमले संस्थागत संलग्नता, लाभको बाँडफाँड, सरोकारवालाको भूमिका तथा कार्यन्वयन रणनीतियारे बनाउने छलफल तथा प्रसार(outreach) योजनाहरू रेडप्लस तयारी अन्तर्गतको सरोकारवाला संलग्नता निर्देशिकासँग मिल्नु पर्ने प्रावधान राखेको पाईन्छ ।

सामुदायिक स्तरमा गरिएका प्रयासहरू बाहेक अन्य सान्दर्भिक दस्तावेजहरूमा स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमतियारे प्रावधान बारेपनि अध्ययन गरियो । UNFCCC तथा UN-REDD ले स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमतियारे कानुनी पक्षलाई समेटेको पाईयो भने यसका साथसाथै नेपाल अ.इ.एल.ओ १९९९ को सदस्य भएको कारण आदिवासी जनजातिहरूको अनुमति लिएर मात्रै कार्यक्रमहरू गर्नुपर्ने प्राधान भएको पाईयो । यसका साथै UNFCCC लिएको रेडप्लस सम्बन्धी निर्णयहरूमा पनि (दातृ निकाय, वित्तिय संस्थाहरूले) स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमति प्रयोग गर्नु पर्ने कानुनी प्रावधान भएको पाईयो ।

विश्व बैंकको प्रकृयाले भने स्वीकृतिको सट्टा सहभागितात्मक प्रकृयाबाट अगाडी बढ्न सकिने प्रावधान राखेको पाईन्छ । समुदायलाई पर्न सक्ने सम्भाव्य प्रभावहरूबारे रेडप्लस परियोजनाले सम्बन्धित समुदायलाई जानकारी दिनु पर्ने प्रावधान रेडप्लस रणनीतिमा उल्लेख गरिएको पाईन्छ । स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमतिमा भएका प्रावधानहरू ठीकसँग पालन गरे नगरेको हेर्न जिल्ला तथा स्थानीय तहबाट पारित र विज्ञहरू सम्मिलित एक संयुक्त अनुगमन टोलीको प्रावधान राखिएको छ । यस “आधार” अन्तर्गत स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमतियारे प्रावधानहरूबारेको जानकारी धेरैजसो समुदायमा भएको पाईयो । IESA (२०१५) ले IIED (२०१३) को एक अध्ययनलाई उद्धृत गर्दै राष्ट्रियस्तरमा पनि रेडप्लसको र सोसँग सम्बन्धित स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमतियारे जानकारी रेडप्लस कार्यक्रममा पनि कृयाशिल महिला र जनजातिलाई मात्र थाहा भएको पक्ष औलाएको छ । साथै यस्तो सामुहिकस्तरमा रेडप्लसबारे सूचना दिँदा अत्याधिक पुरुषहरूको संलग्नता हुने र कार्यक्रमको निर्णय लिने प्रकृयामा महिलाको सहभागिता कम भएको पक्ष औलाएको छ । रेडप्लसमा स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमतियारे प्रयोग नगरी सकेको हुँदा यस आधार अन्तर्गत कतिपय आधार सूचकहरू हालको स्थितिमा असान्दर्भिक देखिन्छ ।

स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमतिसँग सम्बन्धित पारदर्शिताको सवालहरूपनि यस “आधार(criteria)” मासमेटेको पाईन्छ । समुदायमा यसको प्रयोग नभएता पनि स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमतिको प्रावधानहरू रेडप्लससँग सम्बन्धित केही दस्तावेजहरूमा भएको पाईन्छ ।

ESMF (२०१४) ले पारदर्शितासँग सम्बन्धित विभिन्न पक्षलाई समेटेको पाईन्छ । यस अन्तर्गत स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमतियारे प्रक्रिया स्थानीय भाषामा उपलब्ध गराउनुपर्ने प्रावधान, आन्तरिक छलफलको लागि समुदायलाई कम्तिमा निश्चित समय अगाडी सूचना दिनुपर्ने प्रावधान र रेडप्लस कार्यक्रमबाट हुन सक्ने प्रभावको संयुक्त मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने प्रावधानहरू ESMF भित्र छन् । यसैगरी सामाजिक लेखा परीक्षण, नागरिक स्कोर कार्ड जस्ता प्रकृयाबाट सामाजिक लेखाजोखा प्रणालीको व्यवस्था गर्नुपर्ने प्रावधान र वडा नागरिक मञ्चको संलग्नतामा सहभागितामूलक सुशासन आंकलन प्रणालीको प्रावधान लगायत समानता र न्यायसम्मत आधारहरू सुनिश्चित गर्न संयुक्त अनुगमनको प्रावधानहरू जस्ता पक्षहरू पनि सामेल गरिएको पाईन्छ । यस्ता प्रावधानहरूले रेडप्लस अन्तर्गत भविष्यमा आउन सक्ने परियोजनाहरूलाई बढी पारदर्शी र सहभागितामूलक बनाउन टेवा पुऱ्याउँदछ ।

यस आधार (Criteria)ले केही हदसम्म रेडप्लस कार्यक्रमले गर्दा भविष्यमा हुन सक्ने पुनर्वास र स्थानान्तरणलाई समेटेछ । नेपालमा कार्यन्वयन भएका वा हुने कुनै पनि रेडप्लसको कार्यक्रमले यस्तो समस्या नल्याएको देखिन्छ । यदि पुनर्वास र स्थानान्तरण गर्नु परेमा विश्व बैंकद्वारा प्रस्तावित निर्देशिका (WB best practice involuntary resettlement guideline) लाई आधार मान्न पर्ने व्यहोरा ESMF ले उल्लेख गरेको छ । यो लगायतको नेपाल सरकारको नीति नियम अनुसार अगाडि बढ्नु पर्ने कुरा विभिन्न चरणको छलफलबाट आएको पाइयो ।

सिद्धान्त २: रेडप्लस कार्यक्रमका लाभहरूलाई यसका सबै सम्बन्धित अधिकारवालाहरू र सरोकारवालाहरूका बीच आपसमा समन्वयिकरूपमा बाँडफाँट गरिन्छ ।

प्रायजसो नेपालमा कार्यान्वयन भएका रेडप्लस कार्यक्रमहरू बाहिरी निकायहरूको आर्थिक सहयोगबाट चल्दै आएको र यस्ता कार्यक्रमहरू सामुदायिक वन लगायतका समुदायमा आधारित वनसँगको सहकार्यमा आधारित भएको

देखिन्छ । यस अध्ययनको क्रममा छलफल गरिएका वन उपभोक्ता समूहहरूले रेडप्लसबाट आएका फाईदाहरूलाईसामुदायिक वनको कोषमा राखी वन व्यवस्थापनको कार्य गर्दै आएको पाईयो । यस सिद्धान्त अन्तर्गत कूल दुई आधार (criteria) हरू छनौट गरिएको थियो । कुनै पनि रेडप्लस परियोजना कार्यान्वयन गर्नुपूर्व यो परियोजनाले आदिवासीजनजाति, महिला, दलित, सिमान्तकृत र अन्य सरोकारवालाहरूलाई पार्न सक्ने अनुमानित र वास्तविक प्रभावहरूबारे पारदर्शी रूपमा जानकारी दिनुपर्ने प्रावधान पहिलो आधारले समेटेको छ । यसै गरी यस्तो परियोजनाबाट आएका फाईदाहरू पूर्णपारदर्शी, प्रभावकारी र सही तरीकाले यस्ता आदिवासीजनजाति, महिला, दलित आदिलाई बाँडफाँड गर्नुपर्ने प्रावधान राखिएको छ ।सामुदायिक वनसँगको सहकार्यमा रेडप्लस कार्यक्रम कार्यान्वयन भएको ठाउँहरूमा यस सिद्धान्त अन्तर्गतकाप्रावधानहरू पालना भएको देखिन्छ ।

तालिका २.२ सिद्धान्त २ अन्तर्गतका आधारहरूको प्रगतिको सारांश

आधार	सूचकहरू	उपलब्धीको अवस्था
सहभागितामूलक विधि अवलम्बन गरी सबै तहमा महिला, पछाडी परेका र जोखिममा परेका मानिसहरू सहित सम्बन्धित सबै अधिकारवाला र सबै सरोकारवाला समूहका लागि रेडप्लस कार्यक्रमको वास्तविक र सम्भावित लाभहरू, लागतहरू र जोखिमहरूको बारेमा पारदर्शी र सहभागितामूलक रूपमा मूल्यांकन गरिएको हुन्छ ।	२.१.१ रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयनको क्रममा रेडप्लस कार्यक्रमसम्बन्धी लाभ, लागत र जोखिमहरू मूल्यांकन गरिएको हुन्छ ।	हासिल
आधार २.२:लागत, लाभ र जोखिमहरूका बारेमा समाजिक रूपमा भिन्न व्यवहार गर्न सकिने कुरालाई समेत विचार गर्दै सबै सम्बद्ध अधिकारवाला र सरोकारवाला समूह बीच र एकआपसमा रेडप्लस कार्यक्रमका लाभहरूको समन्यायिक वितरणका लागि मितव्ययी वा दक्ष,प्रभावकारी, सहभागितामूलक र पारदर्शी संयन्त्रहरू स्थापित गरिएको हुन्छ ।	२.२.१ सम्बन्धित अधिकारवाला र सरोकारवालाहरू लाभको समन्यायिक बाँडफाँट गर्ने संयन्त्रको विकास र निर्णय प्रक्रिया परिभाषित गर्ने क्रममा सहभागी भएका हुन्छन् ।	हासिल
	२.२.३ लाभकोसमन्यायिक बाँडफाँडका लागि स्पष्ट किसिमका नीतिहरू र मार्गदर्शनहरू बनाइएको हुन्छ ।	अर्ध हासिल

आधार २.१:सहभागितामूलक विधि अवलम्बन गरी सबै तहमा महिला, पछाडी परेका र जोखिममा परेका मानिसहरू सहित सम्बन्धित सबै अधिकारवाला र सबै सरोकारवाला समूहका लागि रेडप्लस कार्यक्रमको वास्तविक र सम्भावित लाभहरू, लागतहरू र जोखिमहरूको बारेमा पारदर्शी र सहभागितामूलक रूपमा मूल्यांकन गरिएको हुन्छ ।

दोलखा र गोरखा जिल्लाहरूमा कार्यान्वयन भएको रेडप्लस परीक्षण कार्यक्रमहरूको अध्ययन गरी तथा परामर्श गोष्ठीमा भएको छलफलबाट आएको नतिजाहरूलाई मध्यनजर गरी यस आधार अन्तर्गतका जानकारी लिईयो । रेडप्लस कार्यक्रम स्थानीयस्तरमा शुरु गर्नु अघि यससँग सम्बन्धितमूल्य, फाईदा र जोखिमबारे छुट्टै प्राविधिकअध्ययन नगरेतापनि सहभागितामूलक प्रकृयाहरू अपनाई सम्बन्धित सरोकारवालाहरूलाई त्यस्तो जानकारी दिईएको पाईयो ।

यस आधारसँग सम्बन्धित जानकारी लिन विभिन्न प्रकाशित ऐन तथा रणनीतिहरूको अध्ययन गरियो । SESA र ESMFको निर्माण गर्नु पनि सरकारले रेडप्लसबाट सामाजिक, साँस्कृतिक, आर्थिक र वातावरणीय पक्षमा हुन सक्ने फाईदा, लागत र जोखिमलाई ध्यान दिएको छ भन्ने पक्ष देखिन्छ । रेडप्लस रणनीतिले पनि यस्ता पक्षहरूलाई समेटि अगाडि बढ्नु पर्ने कुरामा जोड दिँदै आएको छ । रेडप्लस कार्यक्रम अगाडी गरिनु पर्ने स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमतिको दस्तावेज बनाउँदा समुदायसँग यस्ता प्रभावहरूको जानकारी दिएर मात्रै कार्य अगाडि बढाउनु पर्ने प्रावधान रेडप्लस रणनीतिमा हुनुले पनि यस आधार (criteria) लाई बल पुऱ्याएको देखिन्छ ।

साथै यस अध्ययनले रेडप्लस कार्यक्रमको कारण महिला, गरिव, पिछडिएको र जोखिममा परेको समुदायहरूले पाउने विभिन्न फाईदा र सामना गर्नुपर्ने जोखिमकोबारेमा पनि जानकारी लिएको थियो । रेडप्लसका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने निकायहरूले ESMF मा उल्लेखित प्रकृया र चरण (steps) हरु पुरा गरी नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन बुझाई यस्ता कार्यक्रमहरूबाट हुन सक्ने त्यस्ता जोखिम न्यूनीकरण गर्नु पर्ने प्रावधान राखिएको पाईयो ।

आधार २.२:लागत, लाभ र जोखिमहरूका बारेमा समाजिक रुपमा भिन्न व्यवहार गर्न सकिने कुरालाई समेत विचार गर्दै सबै सम्बद्ध अधिकारवाला र सरोकारवाला समूह बीच र एकआपसमा रेडप्लस कार्यक्रमका लाभहरूको समन्यायिक वितरणका लागि मितव्ययी वा दक्ष,प्रभावकारी, सहभागितामूलक र पारदर्शी संयन्त्रहरू स्थापित गरिएको हुन्छ ।

जिल्ला तथा स्थानीयस्तरमा रेडप्लसका कार्यक्रमहरूसहभागितामूलक रुपमा अगाडी बढाईएको पाईयो । दोलखा तथा गोरखामा रेडप्लस कार्यक्रमहरू परीक्षण स्वरुप (Piloting) गरिएता पनि स्थानीयस्तरमा पारदर्शिता कायम गरिएको पाईयो । यी स्थानहरूमा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने निकायहरूको सहकार्यमा रेडप्लस सञ्जाज निर्माण मात्र नभई सम्पूर्ण अनुगमन तथा मूल्याङ्कन तहका कार्यहरूमा सहभागितामूलक प्रक्रिया अगाडी बढाईएको पाईयो । यसकासाथै फाईदाहरू बाँडफाँड गर्ने प्रकृयाहरूबारे पनि उपभोक्ता समूहमा छलफलगरी निर्णय लिने प्रक्रियामा सामेल गराईएको पाईयो । दोलखा तथा गोरखा जिल्लाहरूमा रेडप्लससँग सम्बन्धित विऊ अनुदान (seed grant) लाई उपभोक्ता समूहको कोषमा जम्मा गरी कार्यसमितिको निर्णय लिई साधारण सदस्यहरूको अनुमोदनमा कार्य गरिएको पाईयो ।

रेडप्लस रणनीतिमा उल्लेख भए अनुसार यदि अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा आर्थिक सहयोग/प्रोत्साहन (financial incentive) हासिल गर्ने हो भने सहकारी निकाय र अन्य सरोकारवालाहरू बीच फाईदाको बाँडफाँड गर्ने प्रष्ट प्रणाली हुनुपर्ने प्रावधान राखिएको छ । रेडप्लस रणनीति आउनु पूर्वका कार्यक्रमहरूले पनि खर्च र फाईदाहरूको बाँडफाँड गर्ने प्रकृया पारदर्शी रुपमा राख्दै आएको पाईयो ।

सिद्धान्त ३: रेडप्लस कार्यक्रमले महिला, अतिसिमान्तकृत र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरूसमेतलाई विशेष मध्यनजर राख्दै आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको सम्पन्नता र दिर्घकालिन जीविकोपार्जनसुरक्षा र सम्पन्नतामा सुधार गर्दछ ।

रेडप्लस कार्यक्रमले आदिवासी र स्थानीय समुदायहरू, विशेष गरी महिला तथा अति सिमान्तकृत र असहायहरूको स्थायी जीविकोपार्जन सुरक्षा गर्दछ । यस सिद्धान्तका दुई आधारहरू छन् । पहिलोले आदिवासी र स्थानीय समुदायहरू विशेष गरी महिला तथा अति सिमान्तकृत र असहायहरूको स्थायी जीविकोपार्जन सुरक्षा सुधारमा थप सकारात्मक प्रभाव पार्छ भन्नेबारे आंकलन गर्दछ । रेडप्लस कार्यक्रमहरूले आफ्ना योजनाहरूमा जीविकोपार्जन सुरक्षा सम्बन्धी कुराहरू प्रस्ट्याएको र वन श्रोतहरूमा आश्रितसमुदायहरू खासगरी सिमान्तकृत र गरीब घर परिवारमा पहुँचको लागि प्राथमिकीकरण गरेका छन् ।

सिमान्तकृत तथा असहायसमूहहरूलाई यस कार्यक्रमबाट अलग गरिएको देखिएन । रेडप्लस रणनीतिले यो कार्यक्रम लागु गर्दा यस्ता समूहहरूको जीविकोपार्जन उत्थानलाई प्राथमिकता दिने भन्ने विषय पनि सम्बोधन गर्दछ । यस आधारका लागि तीन सूचकहरू छन् जसमा ३.१.१ मात्र मूल्याङ्कनका लागि सान्दर्भिक छ र थप विश्लेषण चाहिने खालको छ । यसैगरी, दोस्रो आधारले नकारात्मकता न्यून गरी असहायसमूहहरूमा सकारात्मकता वृद्धि गर्न यो कार्यक्रम पूर्वानुमानित र वास्तविक प्रभावहरूको मूल्याङ्कन अनुकुलको छ कि छैन भन्ने विश्लेषण गर्दछ । परीक्षण परियोजनाहरूका लागि स्तृत मूल्याङ्कन नभैटिए पनि यस परियोजनाका सम्भावित प्रभावहरूका बारेमा जानकारी गराउन समुदायहरूसँग विभिन्न अन्तरक्रिया तथा कार्यशाला गोष्ठीहरू सञ्चालन गरिएको थियो ।

तालिका २.३ सिद्धान्त ३ अन्तर्गतका मापदण्डहरूको प्रगतिको सारांश

आधार	सूचक	उपलब्धीको अवस्था
आधार ३.१:रेडप्लस कार्यक्रमले महिला, अतिसिमान्तकृत र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरूलाई समेत विशेष मध्यनजर राख्दै	३.१.१ रेडप्लस कार्यक्रमका नीतिहरूको उद्देश्यहरू आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको सम्पन्नता र	हासिल

आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको दिर्घकालिन जीविकोपार्जन सुरक्षा र सम्पन्नतामा सुधारका लागि अतिरिक्त र सकारात्मक प्रभाव सिर्जना गर्दछ ।	दिर्घकालिन जीविकोपार्जन सुरक्षामा सुधार ल्याउनु रहेको हुन्छ ।	हासिल
आधार ३.२:रेडप्लस कार्यक्रमबाट महिला, अतिसिमान्तकृत र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरूलाई समेत विशेष ध्यान दिदै आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायमा परेको सकारात्मक प्रभाव बढाउन र नकारात्मक प्रभाव घटाउनका लागि सम्भावित र वास्तविक गरी दुवै किसिमले पर्ने प्रभावहरूको मूल्यांकनका आधारमा रेडप्लस कार्यक्रम अवलम्बन गरिएको हुन्छ ।	३.२.१ रेडप्लस कार्यक्रमको अवलम्बन आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायमा परेको सकारात्मक प्रभाव बढाई दिगो बनाउन र नकारात्मक प्रभाव घटाउनका लागि गरिएको हुन्छ ।	

आधार ३.१:रेडप्लस कार्यक्रमले महिला, अतिसिमान्तकृत र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरूलाई समेत विशेष मध्यनजर राख्दै आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको दिर्घकालिन जीविकोपार्जन सुरक्षा र सम्पन्नतामा सुधारका लागि अतिरिक्त र सकारात्मक प्रभाव सिर्जना गर्दछ ।

यस कार्यक्रमले आदिवासी र स्थानीय समुदायहरू विशेष गरी महिला तथा अति सिमान्तकृत र असहायहरूको स्थायी जीविकोपार्जन सुरक्षा र जीवनस्तरमा थप सकारात्मक प्रभावहरू सृजना गर्दछ ।

जीविकोपार्जनका खण्डहरू रेडप्लस रणनीति र वनको व्यवस्थापन योजनाहरूमा अहिलेसम्म अध्ययन गरिएका कार्य क्षेत्रहरूमा सन्तोषजनक रूपमा समेटिएको छ । अझ विशेष गरी, रणनीति ३ ले उन्नत जीविकोपार्जन, सम्पत्ति तथा खाद्य सुरक्षा र साथसाथै वनमा आश्रित समुदायहरू खासगरी महिला, दलित, गरीब तथा सिमान्तकृत र असहाय व्यक्तिहरूका रोजगारीका विविध अवसरहरूलाई उजागर गर्दछ ।

यसैगरी रेडप्लस परियोजनाहरूमा रेडप्लसको परीक्षण परियोजनाहरूबाट प्राप्त आर्थिक स्रोत सामुदायिक वनमा आधारित विभिन्न जीविकोपार्जनका क्रियाकलापहरूमा प्रयोग गरिएको पाइयो । नेपालमा रेडप्लस कार्यक्रम प्रारम्भिक चरणमा भएको अवस्था मध्यनजर गर्दै आदिवासी जनजाति, स्थानीय समुदायहरू र अन्य अधिकारवालाहरूको जीविकोपार्जनमा परिणामहरूको आशा गर्नु समय भन्दा चाँडो हुन सक्छ ।

आधार ३.२:रेडप्लस कार्यक्रमबाट महिला, अतिसिमान्तकृत र उच्च जोखिममा परेका मानिसहरूलाई समेत विशेष ध्यान दिदै आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायमा परेको सकारात्मक प्रभाव बढाउन र नकारात्मक प्रभाव घटाउनका लागि सम्भावित र वास्तविक गरी दुवै किसिमले पर्ने प्रभावहरूको मूल्यांकनका आधारमा रेडप्लस कार्यक्रम अवलम्बन गरिएको हुन्छ ।

रेडप्लस कार्यक्रममा नकारात्मक तत्व न्यून गरी विपन्नसमूहहरूमा सकारात्मक प्रभावको वृद्धि गर्न यो कार्यक्रम पूर्वानुमानित र वास्तविक प्रभावहरूको मुल्याङ्कनका आधारमा विभिन्न कृयाकलापहरू गरिएको देखियो ।

रेडप्लस कार्यक्रमको वास्तविक तथा सम्भावित प्रभावहरू बुझ्न कुनै स्थानीय मूल्याङ्कनहरू सञ्चालित थिएनन् । आदिवासी जनजातिहरू, महिला, सिमान्तकृत समुदायका प्रतिनिधिहरू सम्मिलित भएका सामुदायिक सदस्यहरूसँगको अन्तरक्रियामा यस कार्यक्रमले समुदायलाई सम्भावित सकारात्मक प्रभावहरू, विशेषगरी आफ्ना कार्यक्रमहरूमा जीविकोपार्जनका अनुभवहरू संस्थापन गरेर अवसर प्रदान गर्न सक्छ भन्ने कुरा अवगत गरायो ।

दोलखा जिल्लाको बोच गा.वि.स को सन्दर्भमा यस कार्यक्रमको एक उद्देश्य गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको प्रवर्द्धन गर्ने थियो, जसबाट अहिले पनि त्यहाँका समुदायहरू लाभान्वित हुँदैछन् (कार्यक्रम समाप्तको ३ वर्ष पछि पनि) । यसका साथै प्रमुख कानुनी दस्तावेजहरूमा भएका आदिवासी जनजाति तथा स्थानीय समुदायहरू माथिको सम्भावित र विद्यमान प्रभावहरूको मूल्याङ्कनका मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्ने प्रवन्धको पनि समिक्षा गरियो ।

आधार ५.४ का अनुसार गरिएको प्रभावहरूको मूल्याङ्कन, Grievance Redress Mechanism (2014:33) ले स्पष्ट रूपमा यस प्रवन्धको उल्लेख गरेको छ। रेडप्लस रणनीतिले सम्पूर्ण १४ रणनीतिहरूका सम्भावित सकारात्मक र नकारात्मक प्रभावहरूको विश्लेषण गरिसकेको छ। तर परियोजना विशेष रेडप्लस कार्यान्वयनका लागि वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन योजना (ESMF) का आधारमा एक विस्तृत तथ केन्द्रित सामाजिक व्यवस्थापन योजनाका लागि प्रोत्साहित (advocate) गरिन्छ भनेको छ। त्यसैगरी रेडप्लस रणनीतिले स्पष्ट रूपमा सामाजिक तथा वातावरणीय सुरक्षा तथा सर्तकताले सम्बन्धित सरोकारवालाहरूलाई उनीहरूको पूर्ण तथा प्रभावकारी सहभागिता सशक्त बनाउँछ, भनेर भनिएको छ।

प्रतिकूल प्रभावहरू जसबाट यस कार्यक्रम मार्फत प्राप्त लाभहरूमा आउन सक्ने कमिहरूलाई सम्बोधित गर्न रेडप्लसका क्रियाकलापहरूको तर्जुमा तथा कार्यान्वयनका उपायहरू समाविष्ट हुन्छन्। UNFCC REED+ Cancun Safeguardsलाई यस रणनीतिले उल्लेख गर्दै यसका क्रियाकलापहरू (Risk of adverse social & environmental impacts) प्रतिकूल सामाजिक र वातावरणीय प्रभावहरूको जोखिम र Risk of reversal लाई न्यून गर्ने उद्देश्यका साथ संचालन गरिने छ भनिएको छ। यस किसिमले यस आधार सूचकको कार्यान्वयन हुने देखिन्छ।

सिद्धान्त ४: रेडप्लस कार्यक्रमले सुशासन, वृहद किसिमको दिगो विकास र सामाजिक न्यायका लागि योगदान गर्दछ।

यस सिद्धान्त अन्तर्गत कूल सातवटा आधारहरू छन् जस मध्ये पाँचवटा हालको स्थितिमा सान्दर्भिक देखिएका छन्। रेडप्लस कार्यक्रमले सु-शासन, दिगो विकास र सामाजिक न्यायलाई राम्रोसँग टेवा पुऱ्याएको देखिन्छ। रेडप्लससँग सम्बन्धित संस्थागत संरचना लगायत अन्य सु-शासनसँग सम्बन्धित प्रावधानहरू समुदायदेखि केन्द्रियस्तरमा राम्रोसँग सम्प्रेषण गरेको पाईयो। वन क्षेत्रको भूमिको उपयोगको सन्दर्भमा स्थानीय समुदायलाई सोको प्रयोग गर्ने हक प्रदान भएको र रेडप्लसका परीक्षण कार्यक्रमहरू प्राय सामुदायिक वनसँगको सहकार्यमा भएको हुँदा समस्या आएको देखिएन। तालिका २.४ले प्रत्येक आधार अन्तर्गतका सूचकहरूको संक्षिप्त जानकारी दिएको छ।

तालिका २.४ सिद्धान्त ४ अन्तर्गतका आधारहरूको प्रगतिको सारांश

आधार	सूचक	उपलब्धीको अवस्था
४.१: रेडप्लस कार्यक्रमका सुशासन सम्बन्धी संरचनाहरू स्पष्ट रूपमा परिभाषित गरिएका, पारदर्शी, प्रभावकारी र जवाफदेही किसिमका छन्।	४.१.१ रेडप्लसका सुशासन संरचनाको भूमिका, जिम्मेवारी र निर्णय प्रक्रिया सम्बन्धी जानकारीहरू सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध भएका हुन्छन्।	हासिल भएको
	४.१.२ रेडप्लस कार्यक्रम सम्बन्धी निर्णयहरू गर्दा निर्धारित नीति नियम, भूमिका र जिम्मेवारीहरू अनुसार गरिएको हुन्छ।	हासिल भएको
	४.१.३ रेडप्लस कार्यक्रममा सुशासन संरचनाको निगरानी गर्नका लागि प्रभावकारी संयन्त्रहरू बनाइएको हुन्छ।	हासिल भएको
आधार ४.२: रेडप्लस कार्यक्रम सबै सान्दर्भिक तहहरूमा रहेका सम्बन्धित नीति, रणनीति र योजनाहरूसँग मेल खाने किसिमका हुन्छन् र रेडप्लस कार्यक्रमको निर्धारण, कार्यान्वयन र अनुगमनका लागि सरकारी निकायहरू बीच एवं अन्य निकायहरूका बीचमा प्रभावकारी समन्वय भएको हुन्छ।	४.२.१ रेडप्लस कार्यक्रम अन्य क्षेत्रका साथै वन क्षेत्रको वृहद किसिमको नीतिगत प्रारूपसँग एकिकृत भएको हुन्छ।	हासिल भएको
	४.२.२ रेडप्लस कार्यक्रम र अन्य सान्दर्भिक नीति, रणनीति र योजनाहरू बीचका बाभिएका व्यवस्थाहरू पहिचान गरी समाधान गरिएको हुन्छ।	अर्ध हासिल
	४.२.३ रेडप्लस कार्यक्रमसँग सम्बन्धित निकायहरू र अन्य सबै सान्दर्भिक निकायहरू बीच एउटा प्रभावकारी र दक्ष समन्वय रहेको हुन्छ।	अर्ध हासिल
४.३ रेडप्लस कार्यक्रमसँग सम्बन्धित रहेका प्रयाप्त जानकारीहरू सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध रहेका हुन्छन्।	४.३.१ रेडप्लस कार्यक्रमसँग सम्बन्धित रहेका प्रयाप्त जानकारीहरू सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध रहेका हुन्छन्।	अर्ध हासिल
४.४ रेडप्लसको बजेट र वित्तीय स्रोतलाई पारदर्शी रूपमा, जवाफदेही किसिमले र इमान्दारी वा	४.४.२ रेडप्लस कार्यक्रमको आर्थिक लेखा परीक्षणका प्रतिवेदनहरू नियमित रूपमा प्रकाशन भएका हुन्छन्	हासिल भएको

विश्वसनीयकिसिमले व्यवस्थापन गरिएको हुन्छ ।		
४.७ रेडप्लस कार्यक्रमले मानव अधिकारको सम्मान र संरक्षणमा योगदान गर्दछ ।	४.७.२ रेडप्लस कार्यक्रमको अनुगमन तथा मुल्याङ्कन योजनामा मानव अधिकारका आधारभूत सूचकहरू समावेश गरिएको हुन्छ ।	हासिल भएको

आधार ४.१:रेडप्लस कार्यक्रमका सुशासन सम्बन्धी संरचनाहरू स्पष्ट रूपमा परिभाषित गरिएका, पारदर्शी, प्रभावकारी र जवाफदेही किसिमका छन् ।

रेडप्लस रणनीतिले रेडप्लससँग सम्बन्धित सु-शासन प्रकृयमा क-कसको के भूमिका र दायित्व रहन्छ, भन्ने बारेमा स्पष्ट पारेको छ । सो रणनीतिले केन्द्रिय, क्षेत्रीय, जिल्ला तथा स्थानीयस्तरका सरोकारवालाहरूलाई सामेल गरी एक संस्थागत संरचना निर्माण गरेको छ । केन्द्रिय र जिल्ला तहकासम्बन्धित सरोकारवालाहरूलाई रेडप्लस सरोकारवाला फोरममा सामेल गराईएको छ । राष्ट्रियस्तरमा सामाजिक संघ संस्था लगायत आदिवासी जनजाती र स्थानीय समुदायको प्रतिनिधित्वलाई सुनिश्चित गरेको छ ।

रेडप्लसको संस्थागत संरचनाअन्तर्गत उच्च निकाय (Apex body) को संरचना तथा भूमिका, विषयगत कार्यदल, रेडप्लस कार्यान्वयन केन्द्र र रेडप्लस बहु-सरोकारवाला फोरमको बैठकको नियमितताको पुनरावलोकन गर्ने प्रस्ताव छ । केन्द्रिय कार्वन रेजिष्ट्रको पुनरावलोकन तथा रेडप्लसको फोकल विन्दुको संलग्नतामा रेडप्लस कार्यान्वयन केन्द्र, रेडप्लस क्षेत्रीय फोकल कार्यालय र जिल्लास्तरको रेडप्लस संयन्त्रको संलग्नतामा रेडप्लसको लाभ बाँडफाँड सहजीकरण गर्ने प्रवन्ध मिलाएको देखिन्छ । जिल्लास्तरमा पनि जिल्ला वन क्षेत्र समन्वय समितिको संलग्नतामा यस्ता गर्नको अनुगमन गर्ने प्रावधान राखिएको छ । अनुगमन गर्ने संरचना र प्रणालीका साथै रेडप्लस रणनीतिले सुरक्षा सूचना प्रणाली र राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणालीलाई स्थापना पनि महत्व दिएको छ ।

आधार ४.२:रेडप्लस कार्यक्रम सबै सान्दर्भिक तहहरूमा रहेका सम्बन्धित नीति, रणनीति र योजनाहरूसँग मेल खाने किसिमका हुन्छन् र रेडप्लस कार्यक्रमको निर्धारण, कार्यान्वयन र अनुगमनका लागि सरकारी निकायहरू बीच एवं अन्य निकायहरूका बीचमा प्रभावकारी समन्वय भएको हुन्छ ।

रेडप्लस कार्यक्रम र अन्य अन्तरसम्बन्धित क्षेत्रहरूबीच हुनुपर्ने एकीकरण र समन्वयको आवश्यकता बारे विभिन्न दस्तावेजहरूले दिशानिर्देश गरेको पाइयो । रेडप्लस रणनीतिले दिगो विकासको अवधारणालाई अगाडि सार्दै सम्बन्धित क्षेत्रहरू जस्तै वन, कृषि, सडक, जलविद्युत, सिंचाइ र वातावरणलाई सँगसँगै लिएर जानुपर्ने आवश्यकता दर्शाएको छ । साथै यस्ता क्षेत्रहरू समेट्ने ऐन, नीति आदिले रेडप्लसको कार्यान्वयनलाई बढि टेवा पुऱ्याउने देखिन्छ । रेडप्लसको उच्च निकाय र जलवायु परिवर्तन परिषदकोबीचमा भने समन्वय हुने संयन्त्र देखिएन । सो परिषदले जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित नीति नियम र कार्यक्रमहरूलाई दिदै आएको सल्लाह सुझावहरू भित्र रेडप्लसलाई पनि एकिकरण र समन्वय गर्दै लैजाने भन्ने सम्भावना बढाएको कुरालाई राष्ट्रिय तहका सरोकारवालाहरूले महत्व दिएको पाइयो ।

रेडप्लसको अवधारणासँग हाल भएका केही नीति नियमहरू बाभेको सवाल रेडप्लस रणनीतिले पनि दर्शाएको पाइयो (रेडप्लस रणनीति पाना ९७) । जस्तै : स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले स्थानीय निकायहरूलाई आफ्नो क्षेत्र भित्र पर्ने वन जंगल र वातावरणको संरक्षण गर्ने जिम्मेवारी दिएका छन् जुन वन ऐनमा भएको प्रावधानसँग कसरी तालमेल खान्छ भन्ने बारेमा स्पष्टता रहेको पाइएन । यस्तैअवस्था राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐनसँग पनि रहेको पाइयो ।

वन कार्वनको स्वामित्वको बारेमा भने ऐननियमहरूमा स्पष्टता कमी देखिन्छ । वन ऐनले वनको भू-स्वामित्व नेपाल सरकारसँग रहेको र वन श्रोत प्रयोग गर्ने अधिकार स्थानीय समुदायको हुने कुरालाई स्पष्ट पारेको भएपनि वन कार्वनको बारेमा मौन रहेको छ । नेपालको संविधान २०७२ मा केन्द्रिय सरकारलाई कार्वन सेवानियमन गर्न सक्ने अधिकार दिएको छ । रेड प्लस रणनीतिले वन कार्वनलाई वनको श्रोत भित्र राख्ने वा वातावरणीय सेवा भित्र राख्ने भन्ने विषयमा स्पष्ट व्यवस्था गर्न सुझाएको छ ।

SESA का अनुसार वन ऐनमा वन भित्र गरिने विकास निर्माणसँग सम्बन्धितविकास आयोजनाबारे स्पष्ट प्रावधानहरू उल्लेख गरेतापनि यस्ता कार्यका लागि वनको जग्गा कसरी छुट्याउने भन्ने विषयमा प्रष्टता नभएको हुँदा यसबाट वन विनाश न्यूनीकरण गर्नमा कठिनाई हुनसक्ने कुरा औल्याएको छ । साथै वन विनाश हुनेगरी विकास निर्माणका कार्यहरू गर्नमा निरुत्साहित गर्न र क्षतिपूर्तिको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नुपर्ने कुरा पनि औल्याएको छ । वातावरण संरक्षण कानूनहरूमा उल्लेख भए अनुसार यदि विकास निर्माणबाट प्रभावित समुदायले आफूलाई नकारात्मक प्रभाव परेको उजुरी दिएको खण्डमा सो निर्माण गर्ने पक्षले प्रभावित समुदायलाई क्षतिपूर्ति

दिनुपर्ने प्रावधान उल्लेख गरेको छ । रेडप्लस रणनीतिले संरक्षित क्षेत्र भित्र र बाहिरका वनमा विभिन्न ऐन, नियमावली, संस्थागत संरचना र फाईदा बाँडफाँडको ढाँचामा भिन्नता भएपनि सामञ्जस्यता हुनुपर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ । यसैगरी यी दस्तावेजहरूले स्थानीय निकाय र वन व्यवस्थापक निकायहरू बीच जिल्लास्तरमापनि समन्वय गरी अगाडी बढनु पर्ने कुरामा जोड दिएको छ । समग्रमा यस सूचकको बारेमा वर्तमान अवस्था समिक्षा गर्दा रेडप्लस कार्यक्रमका लागि विभिन्न निकाय र संस्थाहरूबीचको समन्वयमा कुनै ठूलो समस्या भएको पाइएन ।

आधार ४.३: रेडप्लस कार्यक्रमसँग सम्बन्धित रहेका प्रयाप्त जानकारीहरू सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध रहेका हुन्छन् ।

रेडप्लस कार्यन्वयन गर्ने संस्थाको माध्यमबाट सो कार्यक्रमको जानकारी लिन सकिन्छ । अधिकांश कार्यक्रमहरूले वेबसाइटको माध्यमबाट तथ्याङ्क उपलब्ध गराउँदै आएका छन् । साथै रेडप्लस रणनीतिले पनि कार्यक्रमको कार्यन्वयन तथा मुल्याङ्कन प्रणाली बारे जानकारी दिएको छ । यसैगरी SFSA ले पनि अनुमानित तथा वास्तविक प्रभावहरू बारे सामाजिक स्तरीकरणको आधारमा तथ्याङ्क उपलब्ध गराएको पाइन्छ । यस्ता प्रभावहरू बारेका तथ्याङ्कहरू जनसमुदायलाई उपलब्ध छन् वा छैनन् भन्ने बारे पनि अध्ययन गरिको थियो । समुदायस्तरका यस्ता प्रभावहरू बारे कम जानकारी भएको पाइयो तथा सो सम्बन्धी अध्ययन भए नभएको बारे समुदायका सदस्यहरूलाई जानकारी नभएको पाइयो । जिल्लास्तरका सरोकारवालाहरूले पनि यस्तो अध्ययन तथा सो सम्बन्धी तथ्याङ्क रेडप्लस कार्यन्वयन गर्ने संस्थासँग हुनु पर्ने अनुमान व्यक्त गरे ।

रेडप्लसमा लाभ बाँडफाँड बारे जानकारी दिने प्रकृया अहिले सम्म पुर्णरूपमा विकास भइनसकेको कुरालाई SFSA र रेडप्लस रणनीतिले उठाएको पाइयो । त्यस्तै रेडप्लसले आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायलाई गंभीर प्रभाव पार्ने हो भने यसका लागि स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमतिको प्रक्रियामा जानुपर्ने कुरालाई पनि यी दुवै दस्तावेजले महत्व दिएका छन् । सर्वसाधारण इच्छुक नागरिकलाई रेडप्लससँग सम्बन्धित जानकारी लिने राष्ट्रिय वन व्यवस्थापन सूचना प्रणाली हुनु पर्ने आवश्यकतालाई ESMF ले पनि पहिचान गरेको छ । यससँग सम्बन्धित जानकारी विभिन्न तह र रूपमा हुनुपर्ने व्यवस्था पनि गरिएको देखियो । साथै रेड कार्यान्वयन केन्द्रको वेबसाइटमा नेपालमा भएका रेडप्लससँग सम्बन्धित गतिविधि र अध्ययनका दस्तावेज आदि सर्वसाधारणलाई उपलब्ध गराउँदै आएको पाइयो ।

नेपाल सरकारले सूचना हकसम्बन्धी कानून ल्याएसँगै सार्वजनिक निकायहरूले सूचनालाई सर्वसाधारण समक्ष उपलब्ध गराउन पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यसै प्रावधानका आधारमा रेडप्लससँग सम्बन्धित जानकारी पनि हासिल गर्न सकिने अवस्था रहेको देखियो ।

आधार ४.४: रेडप्लसको बजेट र वित्तीय स्रोतलाई पारदर्शी रूपमा, जवाफदेही किसिमले र इमान्दारी वा विश्वसनीय किसिमले व्यवस्थापन गरिएको हुन्छ ।

अध्ययन गरिएको रेडप्लस परीक्षण कार्यक्रमहरूले आफ्नो नियमित लेखा परीक्षण गरेको र प्रकाशन गर्दै आएको पाइयो । साथै यस्ता कार्यक्रमहरूमा दातृ संस्थाबाट सहयोग हुने हुँदा ती संस्थाहरूको आन्तरिक तथा बाह्य लेखा परीक्षणले पनि यस्ता कार्यक्रमको आर्थिक स्थितीहरूको लेखाजोखा राख्दै आएको पाइयो । स्थानीयस्तरमा पनि उपभोक्ता समूहहरूले आफ्नो लेखा परीक्षण गर्दै आएको पाइयो र यस्ता प्रतिवेदनहरू कसैले खोजे उपलब्ध गराउन सकिने प्रावधान भएको पाइयो । नेपालमा दर्ता भएका लेखा परीक्षकहरूले मात्रै यस्तो परीक्षण गर्न मिल्ने प्रावधानले पनि यसको वैधानिकतामा टेवा पुऱ्याएको छ । साथै रेड कार्यान्वयन केन्द्रले रेडप्लस कार्यक्रमको निमित्त वित्तीय प्रणालीको ढाँचा तयार गर्न एक छुट्टै अध्ययन गराएको पनि पाइयो । रेडप्लस परीक्षण परियोजनाहरू र अध्ययनका क्रममा भएका कार्यक्रमहरूले जवाफदेहितालाई प्रवर्द्धन गर्न प्रयास गरेकोले त्यस्ता कार्यक्रमको कार्यान्वयनका क्रममा कुनै समस्याहरू आएको पाइइन ।

आधार ४.७: रेडप्लस कार्यक्रमले मानव अधिकारको सम्मान र संरक्षणमा योगदान गर्दछ ।

रेडप्लस रणनीतीको सिद्धान्तहरू (२,३,६,७,८ र १०) ले मानव अधिकार सम्बन्धी अवधारणाहरूलाई समेटेको पाइन्छ । सिद्धान्त १० ले भने मानव अधिकार बारे अभै थप जोड दिएको छ । सिद्धान्त ६ ले मानव अधिकार र रेडप्लस

अन्तरसम्बन्धित भएको र यसले (आदिवासी जनजाति, महिला, दलित तथा सिमान्तकृत समुह) को हक हितमा काम गर्ने कुरा प्रष्टाएको छ। साथै विभिन्न अध्ययनले रेडप्लस कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा मुल्याङ्कन योजनामा मानव अधिकारको विषय राख्ने नराख्नेको पनि हेरेको र त्यस्ता कार्यक्रमहरूमा मानव अधिकार सम्बन्धी सूचकहरूको व्यवस्था भएको पाइयो। यस मूल्यांकन प्रतिवेदनले पनि यस विषयमा महत्व दिने भएकोले रेडप्लसमा मानव अधिकारको सम्मान र संरक्षणलाई थप टेवा पुग्छ। रेडप्लस रणनीतिको छैठौँ सिद्धान्तले मानव अधिकार केन्द्रित भई लैङ्गिक समता र समाजिक समावेशीकरणको अवधारणालाई अनुशरण गर्दै जानुपर्ने आवश्यकतालाई औंलाएको हुँदा यस सूचकका सन्दर्भमा नेपालको प्रतिवद्धता स्पष्ट रहेको देखाउँछ।

सिद्धान्त ५: रेडप्लस कार्यक्रममा जैविक विविधता र पर्यावरणीय सेवाको संरक्षण र अभिवृद्धि गरिन्छ।

सिद्धान्त ५ का ५ आधारहरूमध्येकेवल सूचक ५.१ र ५.२ मात्र हालको अवस्थामा प्रासङ्गिक छन्। यसमा प्रथम आधारले जैविक विविधता वा वातावरणीय सेवामा रेडप्लस कार्यक्रमको सम्भावित असरलाई पहिचान गर्ने कुरालाई प्राथमिकतामा राख्ने तथा मापन गर्ने उद्देश्य राख्दछ। अहिलेसम्म यो सूचक केवल आंशिक रूपमा मात्र प्राप्त भएको छ, तसर्थ, अझ केही वातावरणीय सेवालार्इ प्राथमिकतामा राखी मापन गर्नु पर्ने हुन्छ। विस्तृत अध्ययनको कमी भएपनि, परामर्शहरूका आधारमा यो भन्न सकिन्छ कि रेडप्लस परीक्षण परियोजना सञ्चालित क्षेत्रमा वन क्षेत्रको अवस्था सुदृढ भएको छ र यसको महत्व बढेको छ। तालिका २.५ ले सिद्धान्त ५ का सूचकहरूका सन्दर्भमा भएको उपलब्धीलाई संक्षिप्त रूपमा पेश गर्दछ।

तालिका २.५ : सिद्धान्त ५ अन्तर्गतका आधारहरूको प्रगतिको सारांश

आधार	सूचक	उपलब्धीको अवस्था
५.१: रेडप्लस कार्यक्रमका कारण पारिस्थितिकीय प्रणाली र जैविक विविधतामा सम्भावित रूपमा पर्ने प्रभावहरूको पहिचान, प्राथमिकीकरण र नक्शाङ्कन गरिएको हुन्छ।	५.१.१ रेडप्लस कार्यक्रमका कारण पारिस्थितिकीय प्रणाली र जैविक विविधतामा सम्भावित रूपमा पर्ने प्रभावहरूको पहिचान, प्राथमिकीकरण र नक्शाङ्कन गरिएको हुन्छ।	अर्ध हासिल
५.२ रेडप्लस कार्यक्रमले जैविक विविधता र पारिस्थितिकीय प्रणालीको सेवाका लागि पहिचान भएका प्राथमिकताहरूलाई यथावत राख्ने र अभिवृद्धि गर्दछ।	५.२.१ रेडप्लस कार्यक्रमको उद्देश्यहरूमा अन्य कुराका अतिरिक्त पर्यावरणीय सेवा र जैविक विविधता यथावत राख्ने र अभिवृद्धि गर्ने कार्यमा महत्वपूर्ण योगदान गर्नु पनि रहेको हुन्छ।	हासिल

आधार ५.१: रेडप्लस कार्यक्रमका कारण पारिस्थितिकीय प्रणाली र जैविक विविधतामा सम्भावित रूपमा पर्ने प्रभावहरूको पहिचान, प्राथमिकीकरण र नक्शाङ्कन गरिएको हुन्छ।

विभिन्न अध्ययनहरूले यो कुरा सुचित गरेको छ की धेरैजसो योजना, कार्यक्रम तथा रणनीतिले जैविक विविधता तथा वातावरणीय सेवा, जसमा उक्त कार्यक्रमले प्रभावित पार्नसक्छ, मापन गरी प्राथमिकतामा राख्ने कुरा उल्लेख गरिसकेका छन्, जसलाई रेडप्लस रणनीतिले पनि मान्यता दिएको पाइयो। नेपाल सरकारका सम्बन्धित निकायहरूले जैविक विविधताको संरक्षणलाई दिइएका प्राथमिकता र प्रयासलाई रेडप्लस कार्यक्रम तथा रणनीतिले पनि आत्मसात् गरेको छ र यसलाई महत्व दिने रणनीति बनाएको अवस्था रहेको छ। राष्ट्रिय जैविक विविधता रणनीति र कार्ययोजना र SESAले पनि रेडप्लस जैविक विविधतामूखी हुने कुरामा महत्व दिएकोले यस सूचकको उपलब्धी सकारात्मक रहेको छ।

आधार ५.२: रेडप्लस कार्यक्रमले जैविक विविधता र पारिस्थितिकीय प्रणालीको सेवाका लागि पहिचान भएका प्राथमिकताहरूलाई यथावत राख्ने र अभिवृद्धि गर्दछ।

यस सूचक अन्तर्गतका सूचनाहरूप्राय फिल्ड अध्ययनमा आधारित छन्। यसको मूल्यांकनका लागि रेडप्लस रणनीति बाहेक तीनवटा जिल्लास्तरका अध्ययनहरूलाई पनि आधार मानिएको थियो। रेडप्लस रणनीतिले जैविक

विविधता तथावातावरणीय सेवालाई महत्व दिइएको छ, सोको प्रवर्द्धन र अवलम्बनलाई साकार पार्नमा सबै उद्देश्यहरू केन्द्रित छन्। जस अनुसार रेडप्लसमा पनि दिगो वन व्यवस्थापनलाई तीब्र पार्दै वनमा आश्रित समुदायहरूले आफ्नो जीवनस्तर उकास्न सक्छन् र वन पैदावारको दिगो खपतपनि सुनिश्चित गर्न सक्छन्। तसर्थ उक्त उद्देश्यमा सदुपयोग र संरक्षण दुबैको ठाउँ छ, जसबाट वन स्रोत व्यवस्थापन गरी समुदाय र वातावरणले पारस्परिक फाइदा पाउन सक्छ।

सिद्धान्त ६: रेडप्लस कार्यक्रममा सबै सम्बन्धित अधिकारवाला र सरोकारवालाहरू पूर्ण र प्रभावकारीरूपमा सहभागी हुन्छन्।

यस सिद्धान्त अन्तर्गतका कुल ६ वटा आधारहरू मध्ये पाँचवटा आधारहरू नेपालमा हाल सान्दर्भिक देखिन्छन्। यी पाँच आधारहरू मध्य पहिलो आधारले अधिकारवाला र सरोकारवाला समूहको पहिचान तथा उनीहरूको हक तथा अपेक्षाको पहिचान गर्नुपर्ने पक्षलाई समेटेको पाईन्छ। रेडप्लस कार्यान्वयन भएका स्थानहरूमा संलग्न निकाय तथा संस्थाले यस्तो कार्य गरेको पाईयो। साथै दोस्रो आधारले यसरी पहिचान गरीनु पर्ने आवश्यकताई सम्बन्धित रणनीतिहरूमा स्पष्ट रूपले उल्लेख भए-नभएको पक्षलाई हेरेको छ। जस अनुसार हेर्दा विभिन्न दस्तावेजहरूमा यस्तो पहिचान गरिनु पर्ने पक्ष उल्लेख भएको पाईयो। यसरी अधिकारवाला र सरोकारवालाको आवश्यकता पहिचान गरिएता पनि तेस्रो आधार अनुसार हेर्दा अपेक्षा गरिए अनुसार स्थानीय रूपमा अधिकारवालाको संलग्नता पूर्ण रूपमा हुन नसकेको देखिन्छ, भने स्थानीय वासिन्दाहरूको रेडप्लस कार्यक्रम प्रतिको सिमित सचेतनाका कारण पनि आफ्नोसरोकार हुन सक्ने सूचनाको पहुँचमा प्रभाव परेको देखिन्छ। रेडप्लस कार्यक्रम प्रतिको सिमित सचेतनाका कारणले पनि सूचना तथा तथ्याङ्क तल्लो स्तरसम्म पुग्न गाह्रो भएको देखिन्छ।

यस अध्ययन अन्तर्गतका रेडप्लस कार्यक्रम परीक्षण चरणको भएको कारण पनि उपलब्धिहरू प्रारम्भिक र पूर्ण रूपमा हाँसिल नभई सकेकोले मापन गर्न कठिनाई भएको देखिन्छ। तालिका २.५ ले यस सिद्धान्त अन्तर्गतका आधार र सो अन्तर्गतका सूचकहरूको समिक्षा गरेको छ :

तालिका २.६ : सिद्धान्त ६ अन्तर्गतका आधारहरूको प्रगतिको सारांश

आधार	सूचक	उपलब्धीको अवस्था
६.१: रेडप्लस कार्यक्रममा सबै अधिकारवाला र सरोकारवाला समूहहरूका अधिकार र सरोकारहरूको पहिचान र विशिष्टिकरण गरी त्यसको रेडप्लस कार्यक्रमसँगको सम्बन्ध हेरिएको हुन्छ।	६.१.१ अधिकारवाला र सरोकारवालाहरू पहिचान गरिएको हुन्छ र रेडप्लस कार्यक्रमका सन्दर्भमा यिनीहरूका अधिकार, चाँसो र सन्दर्भिकतालाई चित्रण गरिएको हुन्छ।	हासिल
	६.१.२ कुनै पनि इच्छुक पक्ष वा समूहलाई अधिकारवाला एवं सरोकारवालाको रूपमा समावेश हुन पाउनको लागि निवेदन गर्न सक्ने कार्यविधिहरू तय भएका हुन्छन्।	हासिल
आधार ६.२: रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयनर अनुगमनमा संलग्न हुन इच्छुक सबै सम्बन्धित अधिकारवाला र सरोकारवालाहरू लैङ्गिक सम्बेदनशिलताका आधारमा र सांस्कृतिक रूपमा उपयुक्त आधारमा र प्रभावकारी सहभागिताका साथ संलग्न हुन्छन्।	६.२.१ पूर्ण र प्रभावकारी सहभागिताका लागि प्रक्रिया र संरचना स्थापना गरिएको हुन्छ र त्यो क्रियाशिल पनि रहेको हुन्छ।	हासिल
	६.२.२ परामर्शहरू गर्दा समाजिक र सांस्कृतिक रूपमा उपयुक्त पद्धतिहरू अवलम्बन गरिएको हुन्छ।	हासिल
	६.२.३ सरकारका सम्बन्धित सबै तहहरू रेडप्लस कार्यक्रममा सहभागी भएका हुन्छन्।	हासिल
	६.२.५ अधिकारवाला र सरोकारवाला समूहहरूले आफ्ना प्रतिनिधि आफै छानेका हुन्छन्।	हासिल
६.३: REDD+कार्यक्रमले आदिवासी र स्थानिय समुदायहरू सहितका अधिकारवाला तथा	६.२.६ अधिकारवाला र सरोकारवाला समूहका प्रतिनिधिहरू आफुले प्रतिनिधित्व गरेको समूह र मानिसहरूप्रति जवाफदेही हुन्छन्।	हासिल
	६.३.१ रेडप्लस कार्यक्रमले आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको निर्णय प्रक्रिया र सो सम्बन्धी संरचनालाई बलियो बनाउने र सम्मान एवं सहयोग	हासिल

आधार	सूचक	उपलब्धीको अवस्था
सरोकारवालाहरूको परम्परागत ज्ञान, क्षमता, संस्थाहरू र व्यवस्थापन प्रणालीहरूलाई आधार बनाउँदै त्यसको सम्मान र समर्थन गर्छ	गर्ने कार्य गरेको हुन्छ ।	हासिल
	६.३.२ रेडप्लस कार्यक्रमले सान्दर्भिक परम्परागत र अन्य ज्ञान, सीप र व्यवस्थापन प्रणालीलाई पहिचान गर्ने, बलियो बनाउने र सम्मान एवं सहयोग गर्ने कार्य गरेको हुन्छ ।	
	६.३.३ आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको परम्परागत ज्ञान, रचनात्मक सिर्जना र अभ्यासहरूको कुनै रूपमा उपयोग गर्दा स्वतन्त्रतापूर्वकको पूर्वसूचित सहमति लिइएको हुन्छ ।	हासिल
६.५ सबै अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूसँग रेडप्लस कार्यक्रमका बारेमा आवश्यक पर्ने जानकारी छ भन्ने कुराको रेडप्लस कार्यक्रमले सुनिश्चितता गर्दछ, जनु जानकारीहरू सांस्कृतिक रूपमा उपयुक्त किसिमले, लैङ्गिक सम्बन्धनशील रूपमा, समयमा नै र कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन र मुल्यांकनमा पूर्ण र प्रभावकारी रूपमा सहभागी हुन सक्ने क्षमता राख्ने गरी दिइएको हुन्छ ।	६.५.१ अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूलाई रेडप्लस कार्यक्रमका सान्दर्भिक जानकारीहरूमा पहुँच भएको हुन्छ ।	अर्ध हासिल
	६.५.२ प्रत्येक अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूका लागि रेडप्लस कार्यक्रमको बारेमा जानकारीहरू प्रवाह गर्ने सबैभन्दा उत्तम उपायहरू पहिचान गरी सोको उपयोग गरिएको हुन्छ ।	अर्ध हासिल
	६.५.३ क्षमता अभिवृद्धिका माध्यमबाट प्रभावकारी सहभागितामा परेका कठिनाईहरूलाई सम्बोधन गरिएको हुन्छ ।	अर्ध हासिल
६.६: समावेशीय निर्णय प्रक्रियाका लागि प्रयाप्त समय चाहिन्छ, भन्ने कुरालाई सम्मान गर्दै अधिकारवाला र सरोकारवालाका प्रतिनिधिहरूले रेडप्लस कार्यक्रमको बारेमा जानकारीहरू संकलन र प्रवाह गर्ने क्रममा आफूले प्रतिनिधित्व गरेका समुदायमा समयलाई मध्यनजर गर्दै सम्पूर्ण सान्दर्भिक जानकारीहरू प्रवाह गर्दछन् ।	६.६.१ अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूका प्रतिनिधिहरूले जानकारीहरूको संकलन गरी आफूले प्रतिनिधित्व गरेका समुदायमा सम्पूर्ण जानकारीहरू प्रवाह गर्दछन् र त्यस्ता समूहबाट जानकारीहरू प्राप्त गरी सम्बन्धित ठाउँमा पनि प्रवाह गर्दछन् ।	अर्ध हासिल

आधार ६.१:रेडप्लस कार्यक्रममा सबै अधिकारवाला र सरोकारवाला समूहहरूका अधिकार र सरोकारहरूको पहिचान र विशिष्टिकरण गरी त्यसको रेडप्लस कार्यक्रमसँगको सम्बन्ध हेरिएको हुन्छ ।

यस आधारसँग सम्बन्धित जानकारी/दस्तावेजहरूको अध्ययन तथा स्थलगत भ्रमणबाट संकलन गरी अधिकारवाला र सरोकारवाला समूहहरूको हक तथा आवश्यकता पहिचान गर्नुपर्ने प्रावधान रहे-नरहेको बारेमा व्यवस्था गरिएका विभिन्न प्रमुख कानुनी दस्तावेजहरू अध्ययन गरियो । नेपालमा कार्यान्वयन भएका केही रेडप्लस परियोजनाहरूको स्थलगत अध्ययन गरी यस आधारसँग सम्बन्धित जानकारी लिइयो ।

सेसा (SESA) एउटा यस्तो दस्तावेज हो, जसले अधिकारवाला र सरोकारवाला समूहहरूको पहिचान सम्बन्धी पक्षलाई स्पष्टसँग उल्लेख गरेको छ । यस्ता समूहहरू पहिचान गर्दा SESA निर्माणको क्रममा थोरैजिल्लाहरू (मकवानपुर, बारा र चितवन) मामात्र स्थलगत अध्ययन गरेको हुँदा यसलाई पूर्ण रूप दिन पर्ने आवश्यकता भन्ने देखिन्छ, र सो अध्ययनको दौरान उपलब्ध साधन र श्रोतका कारण ठूलो क्षेत्रमा अध्ययन गर्न सम्भव नभएको कुरा पनि सोही दस्तावेजमा उल्लेख गरेको छ । त्यस्तो भएता पनि बृहतरूपमा सरोकारवालाहरूलाई सामेल गर्ने प्रयास गर्न खोजिएको देखिन्छ । आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको स्वरूप ठाउँ अनुसार फरक गर्ने हुँदा पहिचानको सूचीथप विस्तृत बनाउनु पर्ने देखिन्छ । राष्ट्रियस्तरमा आदिवासी जनजातिको सूची कानूनमा निर्धारण भएको यथार्थतालाई मध्यनजर गरी सोही सूचीका आधारमा ठाउँ विसेस अनुसार अधिकारवाला र सरोकारवालाको पहिचानलाई पूर्णता दिन सकिने देखिन्छ ।

सरोकारवालाहरूको विश्लेषण गर्ने क्रममा SESAनिर्माण टोलीले R-PPनिर्माण गरिंदा प्रयोग गरिएको अवधारणालाई पनि अद्यावधिक गरी प्राथमिक र द्वितीय तहमा राखेको देखियो । यस क्रममा जस्तैस्थानीय तहका सरकारी निकाय, नागरीक समाज तथा निजी क्षेत्र पिछडिएको र रेडप्लसका कारण प्रभावित हुन सक्ने समूहहरू (खासगरी महिला, बालबालिका र वनमा आश्रित समुदायहरू)लाई छलफलको माध्यमबाट प्रक्रियामा सामेल गराईएको देखियो । रेडप्लस कार्यक्रमले पार्न सक्ने प्रभावको आधारमा सरोकारवालाहरूलाई प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावितहरूलाई प्राथमिक र अप्रत्यक्ष रूपले प्रभावितहरूलाईद्वितीयमा विभाजित गरिएता पनि अधिकारवालाको सन्दर्भमा प्रष्टता नभएको देखिन्छ ।

ईच्छुक पक्षले आफूलाई अधिकारवाला वा प्रभावित सरोकारवाला भित्र पारियोस भनि निवेदन दिन मिल्नेप्रावधानबारे हालरेडप्लससँग सम्बन्धित दस्तावेजहरूमा व्यवस्था भए नभएको विषयमा अध्ययन गर्दा ESMF ले एक राष्ट्रियस्तरको मूल्याङ्कन इकाई गठन गरी रेड कार्यान्वयन केन्द्र मार्फत यो कार्य गर्न मिल्ने व्यवस्था गरेको पाईयो । ESMFमा यस्तो प्रावधान गरिएता पनि त्यसको प्रकृया पूर्ण रूपमा उल्लेख गरिएको पाईदैन । पूर्ण रूपमा प्रकृया नखुलाइएता पनि यो प्रकृत्यामा महिला, गरिव, सिमाकृत/जोखिम समुह सम्म पारदर्शी, निष्पक्ष, सुरक्षित र पहुँचमूखी बनाउन र जिल्लास्तरमा स्विकार्य हुने गरी निश्चित आधार र सूचकहरू निर्माण गरी एक संयुक्त अनुगमन ढाँचा बनाउने र यसको माध्यमबाट अधिकारवाला र सरोकारवाला पहिचान गर्न मिल्ने प्रावधान ESMFले निर्दिष्ट गरेको पाईयो ।

यस मूल्यांकन प्रतिवेदन तयारीका क्रममा छानिएका दोलखा र गोर्खा जिल्लाहरूमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदाय लगायतका अधिकारवालाहरूको पहिचान गर्दा सबैलाई स्वीकार्य हुनेगरी अगाडि बढाएको पाइयो । यी दुवै जिल्लाहरूमा समुदायिक वन मार्फत काम भएको हुँदा उपभोक्ता समूहमा भएको सदस्य सूचीलाई आधार मानि हकवालाहरूपहिचान गरिएको पाईयो । निश्कर्षमा यस आधारको उपलब्धीहरू उल्लेख गर्नु पर्दा रेडप्लस कार्यक्रमसँग सम्बन्धित अधिकारवाला र सरोकारवाला समूहहरू र उनीहरूको आवश्यकता र चाहनाको पहिचान गर्ने कार्य अगाडी बढेता पनि र अझै बृहत रूपमा सम्पूर्ण आदिवासी जनजाती, महिला, सिमन्तकृत र जोखिममा परेका समुहलाई सामेल गराई अगाडि बढ्नु पर्ने देखिन्छ ।

आधार ६.२: रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन अनुगमनमा संलग्न हुन इच्छुक सबै सम्बन्धित अधिकारवाला र सरोकारवालाहरू लैङ्गिक सम्बन्धनशिलताका आधारमा र सांस्कृतिक रूपमा उपयुक्त आधारमा र प्रभावकारी सहभागिताका साथ संलग्न हुन्छन् ।

आदिवासी जनजाति, स्थानीय समुदाय तथा महिला र दलित तथा अन्य जोखिममा परेका समुदायलाई एक अर्थपूर्ण छलफल प्रकृत्यामा ल्याउन उत्प्रेरित गर्नुपर्ने मात्र नभई यस्ता समुदायलाई रेडप्लस कार्यक्रमको कार्यान्वयनको दौरान आएका समस्या, सवालहरू र असरहरूलाई ठाउँमा पेश गर्ने प्रकृया निर्माण गरी अगाडी बढ्न रेड कार्यान्वयन केन्द्रले सहजीकरण गरेको पाइन्छ । यो सहभागितमूलक प्रकृत्यामा सरोकारवाला विश्लेषण (Stakeholder Analysis) गर्दै उनीहरूको सांस्कृतिक, लैङ्गिक तथा अन्तर-पिढी (inter generational) का सवालहरूलाई आदर गर्दै यो प्रकृया अगाडी बढाउनु पर्ने देखिन्छ । साथै रेडप्लसको कार्यान्वयन प्रणालीमा यसका सरोकारवालालाई सँगसँगै लिएर जानुपर्ने आवश्यकतालाई दर्शाएको पाइयो ।

रेडप्लसको कार्यक्रमको तर्जुमा/कार्यान्वयन र मूल्याङ्कनको दौरान सरोकारवालाहरूको प्रभावकारी सहभागिता हुने/नहुने बारे पनि अध्ययन गरिएको थियो । R-PP तर्जुमा देखि नै विभिन्न सरोकारवालाहरूलाई पूर्ण रूपले सहभागिता गराईएको र रेडप्लसको तयारीका चरणहरू जस्तै SESA र ESMF को निर्माणका क्रममा पनि यो प्रक्रिया अवलम्बन गरेको पाइयो । यपि,SESA प्रतिवेदन आफैले यसमा केही त्रुटीहरू भएको स्वीकारेको पाईन्छ ।

दोलखाको बोच गा.वि.स.मा रेडप्लसको कार्यक्रम भितेरी सामुदायिक वनमा गरिएको पाईयो । सो सा.व.को कार्ययोजना अनुसार कार्यकारी समितिमा सिमान्तकृत वर्गका कम्तिमा ३३ प्रतिशत प्रतिनिधि हुन पर्ने प्रावधानभएको पाईयो । पचास (५०) प्रतिशत महिला र पिछडिएको समुदायको प्रतिनिधित्व हुनु पर्ने उल्लेख गरिएता पनि सो प्रावधानको उचित कार्यान्वयन भएको पाईएन । यद्यपि त्यस्तो प्रतिनिधित्वमा सकारात्मक परिवर्तन आएतापनि निर्णय लिने प्रक्रियामा भने परम्परागत हिसावले नै समुदायका सिमित व्यक्ति र अर्थिक रूपले सक्षम पक्षले अवशर लिँदै आएको पाईयो

परीक्षण परियोजना चलेका जिल्लाहरूमा रेडप्लसको कार्यक्रमको सुरुवातदेखि नै हकवाला र सरोकारवाला समूहहरूलाई सहभागी गराईएको पाईयो । यी जिल्लाहरूमा रेडप्लसको परीक्षण कार्यान्वयन गर्ने संस्थाहरूले शुरुवात चरणमै तथ्याङ्क संकलन गरी विभिन्न वस्ति तथा क्लस्टरहरूमा छलफलका माध्यमबाट त्यस्ता समूहहरूलाई सहभागी गराउँदै योजना निर्माण गरेको पाईयो । वृक्षारोपण, लघु उद्यम लगायत अन्य जीविकोपार्जनसँग सम्बन्धित कार्यक्रममा सामेल गराएको पाईयो । यसका साथै रेडप्लस कार्यक्रमको अनुगमनको बेला त्यस्ता हकवाला र सिमान्तकृत समूहहरूलाई अनिवार्य रूपमा सम्मिलित गराउनु पर्ने प्रावधान भएको पाईयो । यस्तो प्रावधान भएता पनि त्यस्ता समुदायका केही व्यक्ति र अगुवाहरू बाहेक अन्य समुदायमा सिमित सचेतना र कम क्षमताका (छलफलहरूमा भाग लिन सक्ने सिमित क्षमता) कारण सहभागितामा कमी देखियो । यस्ता चुनौतिहरू भएता पनि रेडप्लस कार्यक्रमले स्थानीय मूल्य मान्यतालाई सिरापर गर्दै यस्ता समुदायहरूलाई योजना निर्माण, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको चरणहरूमा सहभागी गराउँदै आएको पाईयो ।

रेडप्लससँग सम्बन्धित सूचना र तथ्याङ्क स्थानीय भाषामा र समुदायको साँस्कृतिक मूल्य मान्यतालाई आदर गर्दै उनिहरूलाई पहुँचमा ल्याउन पर्ने विषयलाई रेडप्लस रणनीतिले अगाडी सारेको छ । यसो गर्दा सो समुदायको सामाजिक, आर्थिक स्थिति जस्तै साक्षरता, लैङ्गिक स्थिति, लगायत प्राविधिक पक्षपनि विचार गरी सूचना र तथ्याङ्क उपलब्ध गराउने रेडप्लस रणनीतिले विशेष व्यवस्थाउल्लेख गरेको छ । यसो गर्दा वनमा आश्रित समूह, आदिवासी जनजाति, स्थानीय समुदाय, महिला, दलित र अन्य जोखिममा परेको समुदायसँग सहमति गरी कार्य आगाडी बढाउनु पर्ने व्यवस्थालाई रणनीतिले महत्वपूर्ण रूपमा लिएको छ । यस्तो वातावरणको सिर्जनागर्नको निम्ति जनसमुदायलाई सहभागितामूलक प्रकृत्यामा ल्याएर मात्र सम्भवहुने कुरा दर्शाएको छ ।

यसको साथै रेडप्लस कार्यक्रमले सम्बन्धित सरोकारवालाहरूलाई सामेल गरे नगरेको यस मूल्यांकनले हरेको थियो । यस्ता कार्यक्रमहरूको निर्माणदेखि मूल्याङ्कनको चरणसम्म त्यस्ता सरोकारवालाहरूलाई संलग्न गरेर लगेको पाइयो । रेडप्लसको कार्यान्वयन, ढाँचा/प्रणालीका केन्द्रिय, स्थानीय, क्षेत्रीय र जिल्लास्तका संस्थाहरूलाई राखेको कारण यो प्रणाली सहभागितामूलक भएको मात्र नभई यसले संघ संस्था बीचको समन्वयमा पनि टेवा पुऱ्याएको कुरा रेडप्लस रणनीतीमा उल्लेख गरेको पाईन्छ । साथै यस रणनीतिले सरकारी निकायहरूको भूमिका तथा जिम्मेवारीलाई परिभाषित गर्दै समन्वयको प्रकृत्यालाई अझ औपचारिक बनाउनु पर्ने आवश्यकतालाई औल्याएको छ ।

विद्यमान अधिकारवाला समूह र सरोकारवाला छनौट गरीने प्रकृत्यामा महिला, गरीव, सिमान्तकृत तथा जोखिममा परेका समूहलाई समावेश गरीने पद्धति बारेपनि मूल्यांकन गरिएको थियो । यस सन्दर्भमा केन्द्रियस्तरमा वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय र रेड कार्यान्वयन केन्द्र र जिल्लास्तरमा सम्बन्धित निकाय र सरोकारवालालाई समावेश गरी अगाडी बढाउनु पर्ने कुरामा रणनीतिले जोड दिएको पाइयो ।

यस्तो छनौट प्रकृत्यालाई सबै सरोकारवालाहरू विशेष गरी महिला, दलित, सिमान्तकृत र जोखिममा परेका समूहहरू सामु पारदर्शी, निष्पक्ष र पहुँचमूखि बनाउन अपनाइएको प्रकृत्याबारे पनि अध्ययन गरियो । रेडप्लस रणनीतिले यस्ता बहुसरोकारवाला ईकाई कसरी बनाउने भन्ने पक्षलाईभने स्पष्ट रूपमा औलाएको पाईएन । यद्यपी यस प्रकृत्यालाई पारदर्शी बनाउनमा निर्धारण गरिने प्रक्रियाको ठूलो महत्व हुन्छ । किनकी, यस्तो बहुसरोकारवाला ईकाईमा पारदर्शिता सुनिश्चित हुने सम्भावना पनि बढि भएको पाइयो ।

मूल्यांकनका लागि अध्ययन गरीएका जिल्लामा रेडप्लसका कार्यक्रमहरू सामुदायिक वनमा केन्द्रित भएको र यसका उपभोक्ता समूहहरूको आफ्नै सार्वजनिक लेखा परीक्षण भई आमदानी खर्चहरूको हिसाव सम्पूर्ण सदस्यहरूलाई जानकारी दिनुपर्ने हुँदा पनि यी कार्यक्रमहरू आफैमा पारदर्शी भएको पाईयो । साथै यस्ता यस्ता उपभोक्ता समूहहरूको साधारण सभामा सम्पूर्ण सदस्यहरू जस्तै महिला, गरिव, सिमान्तकृत र जोखिममा परेको समुदायलाई चित्त नबुझेका कुराहरू उठाउन पाईने भएकोले पनि धेरै हदसम्म पारदर्शिता कायम गर्न टेवा पुऱ्याएको देखियो । यी विभिन्न आधारमा यो सूचकमा उपलब्धी भएको भन्न सकिन्छ ।

आधार ६.३: रेडप्लस कार्यक्रमले आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायहरु सहितका अधिकारवाला तथा सरोकारवालाहरुको परम्परागत ज्ञान, क्षमता, संस्थाहरु र व्यवस्थापन प्रणालीहरुलाई आधार बनाउँदै त्यसको सम्मान र समर्थन गर्छ ।

केन्द्रिय, जिल्ला तथा सामुदायिकस्तरमा आदिवासी जनजाति तथा स्थानीय समुदायहरुको प्रतिनिधित्व गर्ने सदस्यहरु समावेश भएका संघ, महासंघहरु सहितका संयन्त्रहरु निर्माण भएका छन् । रेडप्लसकार्यक्रम अन्तर्गत निर्णय क्षमता प्रणालीहरुलाई सहयोग र बचाउ पुऱ्याउने हिसावले यी समूहहरुले यस्ता सिमान्तकृत समुदायहरुका लागि प्रकृयाहरु निर्माण गर्दा आवाज उठाउँछन् । खासगरी जिल्लास्तरमा यस्ता अधिकारवालासंघ संस्थाहरुमा आफ्नो अधिकार र जिम्मेवारी सम्बन्धी चेतना निकै अभिवृद्धि भएको पाइयो । स्थानीय तहमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको सहयोग र सहभागिता वृद्धि गर्ने क्रममा यी संस्थाहरुले रेडप्लस कार्यक्रमको योजना तर्जुमा गर्ने, कार्यान्वयन गर्न र मूल्याङ्कन गर्नमा प्रमुख भूमिका खेलेका हुन्छन् । रेडप्लस कार्यक्रम कार्यान्वयनगरेका समुदायहरुले आफ्ना परम्परागत ज्ञान, क्षमताहरु र व्यवस्थापन प्रणालीहरुमा नकारत्मक प्रभावहरु परेको कुनै गुनासो गरेको पाइएन ।

यस किसिमले रेडप्लस कार्यक्रमले विद्यमान वन पैदावारहरुबाट हुने लाभहरु लिन पाउने कुराका साथै विद्यमान ज्ञानका आधारहरु र क्षमताहरुको पनि सम्मान गरेको पाइयो ।

विद्यमान कानूनी दस्तावेजहरुमा राखेका केही महत्वपूर्ण प्रावधानहरु रेडप्लस कार्यक्रमसँगतालमेल खाने किसिमका नै रहेको पाइयो । वन व्यवस्थापनमा शुभासन वृद्धि र जवाफदेहितामा आधारित उपलब्धीहरुका लागि रेडप्लस रणनीतिले परम्परागत अभ्यासहरुको पहिचानमा जोड दिन्छ ।

रेडप्लस रणनीतिको मार्गदर्शक सिद्धान्त ८ ले आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका व्यक्तिहरुको परम्परागत अधिकारहरु र व्यवहारहरु तथा स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमतिको अधिकारको पनि विधिवत मान्यता दिईनेछ भनेर स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

भू-उपयोग नीति (२०७०:२३) मा वन व्यवस्थापन सम्बन्धी आदिवासी जनजातिका परम्परागत प्रणालीलाई कम मान्यता दिइएको भएपनि सामुदायिक वन र समुदायमा आधारित अन्य वन व्यवस्थापन प्रणालीमा यस्तो परम्परागत प्रणालीलाई मान्यता दिदै आएको पाइयो ।

SESA(२०१५:१३) ले परम्परागत अभ्यासहरुलाई 'प्रमुख संस्थागत मुद्दाहरु' भनेर राखेको छ र रेडप्लस कार्यक्रमको रणनीतिक विकल्पहरुको कार्यान्वयनमा यस परम्परागत अभ्यासहरु विस्थापित हुन सक्छ भन्ने तथ्य कडा रूपमा प्रस्तुत गरेको छ ।

कतिपय वन व्यवस्थापनपद्धति र रेडप्लस रणनीतिले परम्परागत र चलन अनुसारका भू तथा वनसँग सम्बन्धित अभ्यासहरु र परम्परागत वन उपयोगलाई स्पष्ट रूपमा पहिचान नगरेको भएपनि सामुदायिक वन विकास मार्गदर्शनमा महत्व दिइएको छ । यद्यपि, यसको पनि सतहमा प्रभावकारी कार्यान्वयन देखिएन ।

रेडप्लस रणनीतिले सरोकारवाला मञ्चहरुमा विभिन्न अधिकारवाला र सरोकारवालाको प्रतिनिधित्वलाई संस्थागत संरचनाको लागि महत्वपूर्ण मान्दछ । यस सन्दर्भमा धेरै नीतिगत प्रावधानहरु भएपनि परम्परागत ज्ञान/जानकारीको आदान प्रदान गर्ने प्रभावकारी संयन्त्रको कमी छ । यो कमी पूर्तिको लागि रेडप्लस रणनीतिलेसूचना प्रवाहको विकास, परामर्श र सहभागिता योजना (पेज ५५) अन्तर्गत निश्चित मापदण्ड बनाउन सिफारिस गर्दछ ।

UNFCC REDD+ Safeguards ले जैविक विविधताको संरक्षण (पेज १७४) का लागि ध्यान दिएको छ र UNFCCREDD+ Safeguards SEPCमा जैविक विविधता संरक्षणका लागि क्यानकून (cancun) निर्देशन/दायित्व (mandate) का आधारमा प्रावधानहरु राखिएका छन् । तथापि GRM (२०१५:३१)ले सम्पूर्ण सान्दर्भिक सरोकारवालाहरु विशेष गरि आदिवासीहरु सँगको परामर्शलाई ध्यान दिएको उल्लेख गरेपनि, विश्व बैंक परिचालन

नीति,FCPF Charter and Guidelines on Stakeholders Engagement ले स्पष्ट रूपमा FPIC मा सहमतीको दायित्व राखेको छैन ।

आधार ६.५ सबै अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूसँग रेडप्लस कार्यक्रमका बारेमा आवश्यक पर्ने जानकारी छु भन्ने कुराको रेडप्लस कार्यक्रमले सुनिश्चितता गर्दछ, जनु जानकारीहरू सांस्कृतिक रूपमा उपयुक्त किसिमले, लैङ्गिक सम्बन्धनशील रूपमा, समयमा नै र कार्यक्रमको तर्जुमा, कार्यान्वयन र मुल्यांकनमा पूर्ण र प्रभावकारी रूपमा सहभागी हुन सक्ने क्षमता राख्ने गरी दिइएको हुन्छ ।

कूल एघार वटा विभिन्न सवालहरू यस आधार अन्तर्गत रहेका छन् । कूल दुई समूहहरू जस्तै १) सरोकारवाला र २) हकवाला भित्र रहि त्यस्ता सवालहरूको विश्लेषण गरीएको छ । हकवाला समूहहरू जस्तै आधिवासीहरूलाई रेड प्लस कार्यक्रमको बारे कम जानकारी रहेको पाइन्छ भने सरोकारवाला समूह जस्तै जिल्ला स्तरीय संघ संस्थाहरूलाई यस्तो जानकारी बढि भएको पाइन्छ । केही सवालहरू जस्तै FPIC, कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रकृया आदिमा भने समूहहरूलाई जानकारी भएको पाइन्छ भने प्राविधिक पक्षहरू जस्तै रेड प्लसले भविष्यमा ल्याउन सक्ने जैविक विविधता तथा परिस्थितिक प्रणालीहरूमा प्रभावहरूको बारे जानकारी स्थानिय तहमा कम भएको पाइन्छ ।

क्र.सं.	हकवाला र सरोकारवालाहरूलाई निम्न सवालहरूबारे जानकारी भएनभएको (छ/छैन)	सरोकारवाला	हकवाला
१.	रेडप्लस कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन र मूल्यांकन	छ	छैन
२.	रेडप्लस कार्यक्रमको संस्थागत ढाँचा, प्रकृया लगायत निर्णय लिने, योजना निर्माण, विश्लेषण, अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्ने प्रकृया	छ	केही हद सम्म
३.	सामाजिक, सांस्कृतिक, वातावरणिय आर्थिक तथा मानव अधिकारको क्षेत्रमा हकवाला र सरोकारवालाहरूलाई पर्न सक्ने अनुमानित तथा वास्तविक प्रभाव	छ	छैन
४.	जैविक विविधता तथा पारिस्थितिकिय सेवामा पर्न सक्ने अनुमानित र वास्तविक प्रभावकापय मूल्यांकन	छ	छैन
५.	FPICको आवश्यकता	छ	केही हद सम्म
६.	लाभ बाँडफाँडसँग सम्बन्धित प्रकृया र निर्देशिका	छ	
७.	गुनासो व्यक्त गर्न मिल्ने प्रणाली निम्न तहहरूमा स्थानीय राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय	छ छ छ	छ छैन छैन
८.	आदिवासी जनजाति, महिला, दलित, गरीब र सिमान्तकृत/जातीहरू समुदायको हक अधिकारसँग सम्बन्धित स्थानीय, राष्ट्रिय ऐन तथा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी सम्झौता तथा कानूनी प्रकृयाहरू	छ	छैन
९.	रेडप्लस कार्यक्रमको आन्तर्राष्ट्रिय, राष्ट्रिय तथा स्थानीय वस्तुस्थिति	छ	छैन
१०.	निर्णय लिनु अगाडि हकवाला तथा सरोकारवालाहरूलाई आफ्नो प्रतिकृया समावेश गराउन पर्याप्त समयको व्यवस्था	छैन	छैन
११.	रेडप्लस कार्यक्रम बारे के जानकारी/तथ्यांक छन् र त्यस्ता जानकारीहरूलाई कसरी पहुँच गर्न सकिन्छ, भन्ने कुरा हकवाला र सरोकारवालालाई थाहा छ	छ	छैन

नोट : यस तालिका अन्तर्गतका जानकारीहरू विभिन्न चरण जिल्ला स्तरीय छलफल तथा अन्तरकृया गरेर हासिल गरिएको हो । सरोकारवाला भन्नाले जिल्लाका संघ संस्थाहरू, नागरीक समाज, गै.स.स., महासंघ आदि बुझिन्छ । हकवाल भन्नाले आदिवासी जनजाति र स्थानिय समुदाय जसले रेडप्लसबाट प्रत्यक्ष फाइदाहरू लिएकोसमुदायलाई बुझाउँछ ।

रेडप्लससँग सम्बन्धित तथ्यांक तथा जानकारीको निर्माण तथासम्प्रेषण गर्ने, प्रसार गर्ने तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने कार्य रेड कार्यान्वयन केन्द्र अन्तर्गतगरिनु पर्ने व्यवस्था छ । यस सन्दर्भमा आएका प्रतिकृया तथा सुझावहरूलाई सम्बोधन गर्न केन्द्रले आफै सम्बोधन गर्ने तथा सम्बन्धित सरोकारवालाई जानकारी दिने कार्य पनि गर्दै आएको पाइयो ।

रेड कार्यान्वयन केन्द्रले सरोकारवालासँग नियमित बैठक राख्ने प्रक्रियाको बारेमा पनि मूल्यांकन गरिएको थियो । सरोकारवाला सहभागीहरूलाई अद्यावधिक सूचना प्रवाह गराउनु, रेडप्लस तयारीको प्रगतिबारे छलफल गर्नु तथा सहभागीहरूबाट सुझावहरू लिनु यस प्रक्रियाका प्रमुख उद्देश्य रहेको पाइयो । प्रत्येक वर्ष कम्तिमा २ पटक बस्ने रेड कार्य समूहमा अन्य पक्षको सहभागिता भएपनि दलित, महिला र निजी क्षेत्रको सहभागिता नभएको पाइयो ।

रेडप्लस तथा वनको क्षेत्रमा काम गर्दै आएका नागरीक समाज र आदिवासी जनजातिसँग सम्बन्धित संस्थाहरू मिलेर रेडप्लस सञ्जाल निर्माण गरेको पाइयो । सन २००९ मा स्थापित यस मञ्चमा ४० भन्दा धेरै संघ संस्थाहरू आबद्ध छन् र आफ्नो सक्रियता कायम गर्दै आएका छन् । यस सञ्जालको प्रमुख उद्देश्य नेपालमा रेडप्लस तयारी चरणका सवालहरूमा सशक्तीकरण तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने हो । यहाँ छलफल गरिएको सूचक प्राप्तिका लागि यस सञ्जालको भूमिकाले टेवा पुऱ्याउन सक्ने देखियो । प्रत्येक जिल्लास्तरमा यस्तो सञ्जाल निर्माणको परिकल्पना गरिएकोले यसबाट आदिवासी जनजाती, महिला, दलित, गरीब र सिमान्तकृत वर्गको रेडप्लसमा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने गराउने प्रक्रियामा मद्दत मिल्ने देखिन्छ ।

रेडप्लस रणनीतिले व्यवस्था गरे बमोजिम रेडप्लस सुरक्षा सूचना प्रणालीका माध्यमबाट तयार गरिने प्रतिवेदनहरू UNFCCC र अन्य दातृ निकायहरू तथा सरोकारवालाहरूलाई दिनुपर्ने व्यवस्था भएको र त्यस्तो विवरण तयारीमा पनि स्थानीय समुदायको सहभागिता गराउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यस्तो विवरण नियमित रूपमा सम्प्रेषण गर्दा राष्ट्रिय र स्थानीय वस्तुस्थिति प्रमुख हुने भएकोले स्थानीय समुदायको पहुँच बढाउने र यसका लागि स्रोत साधन उपलब्ध हुने गरी तथ्यांक तथा विवरण तयारीमा सहयोग हुनुपर्ने कुरालाई रेडप्लस रणनीतिले महत्व दिएको पाइयो ।

तथ्यांक तथा सूचना प्रतिको पहुँच समुदायस्तरमा भए नभएको हेर्दा सिमित शैक्षिक योग्यता, प्रविधिहरूमा सिमित पहुँच तथा कम्प्यूटर लगायत इन्टरनेट प्रतिको कम पहुँचले पनि रेडप्लससँग सम्बन्धित जानकारी समुदायस्तरमा कम पुगेको पाइयो । यद्यपि, समुदायमा आफै सचेत भई रेडप्लससम्बन्धी जानकारीहरू राखेको पाइयो । कतिपय स्थानहरूमा भने रेडप्लस कार्यक्रमलाई स्थानीय तहमा सकृय रूपमा कार्यान्वयन नभएको र सिमित जानकारी तथा क्षमताका कारण पनि समुदायलाई अरु त्यस्ता कार्यक्रममा भाग लिन गाह्रो अवस्था भएको पाइयो ।

स्थानीय समुदायसँग छलफल गर्दा रेडप्लसको प्रमुख समस्या भनेको जिल्लादेखि गाउँस्तरमा सचेतना र ज्ञानमा निकै कम हुनु भएको पाइयो । समग्रमा केही सिमित व्यक्तिहरू बाहेक समस्त जनसमुदायमा रेडप्लसको चेतनामा निकै कमीभएको पाइयो । साथै कम क्षमताको कारण पनि रेडप्लस कार्यक्रमलाई अझ बृहत रूपमा अगाडि बढाउन चुनौती रहेको पाइयो ।

आधार ६.६: समावेशीय निर्णय प्रक्रियाका लागि प्रयाप्त समय चाहिन्छ भन्ने कुरालाई सम्मान गर्दै अधिकारवाला र सरोकारवालाका प्रतिनिधिहरूले रेडप्लस कार्यक्रमको बारेमा जानकारीहरू संकलन र प्रवाह गर्ने क्रममा आफुले प्रतिनिधित्व गरेका समुदायमा समयलाई मध्यनजर गर्दै सम्पूर्ण सान्दर्भिक जानकारीहरू प्रवाह गर्दछन् ।

सामुदायीक वन उपभोक्ता समूहका प्रतिनिधि र रेडप्लस कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख संस्थाहरूले, भ्रमण गरिएका दुवै क्षेत्रहरूबाट रेडप्लस कार्यान्वयन गर्दा वन उपभोक्ता समूहबाट तथ्याङ्कहरू संकलन गरेको पाइयो । उनीहरूले लाभान्वित भएका घरधुरीहरू र क्षमता अभिवृद्धि तालिम इत्यादी सम्बन्धी जानकारीहरू संकलन गरेका छन् । यही तथ्याङ्कलाई आधार मानी रेडप्लस कार्यक्रमको प्रभावको मूल्याङ्कन गरिएको छ । त्यसैगरी आफ्ना वार्षिक साधारण सभा तथा सामाजिक लेखा परीक्षणका क्रममा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूले आफ्ना साधारण सदस्यहरूलाई उनीहरूको प्रगतिबारे जानकारी दिनु पर्ने अनिवार्य प्रवन्ध पनि गरेका छन् । त्यसैगरी सामुदायिक वनका कुनै पनि सदस्यहरूसँग आफ्ना कार्यक्रमका प्रगति र उपलब्धिबारे प्रश्न गर्ने अधिकार हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरेको पनि पाइयो । महिला तथा सिमान्तकृत/जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेका व्यक्तिहरू सहित आफूलाई प्रतिनिधित्व गरेका व्यक्तिहरूलाई सान्दर्भिक जानकारीहरू प्रवाह गर्ने विधिका रूपमा यी प्रवन्धहरूलाई लिन सकिन्छ ।

भ्रमण गरिएका तीन वटै जिल्लाहरूमा NEFIN को बलियो उपस्थिति रहेको देखियो । आदिवासी महिला तथा अन्य सिमान्तकृत समूहहरूका सवालहरूमा निगरानी राख्ने प्रक्रियामा यस्तो संयन्त्रको भूमिका रहन्छ । रेडप्लसमा

अधिकारको सवाल उठाउने प्रमुख उद्देश्य सहित सहभागी भएपनि उनीहरु प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपमा रेडप्लस कार्यक्रमका अंग भएका छन् ।

रेडप्लसको शुरुवाती कार्यक्रममा विश्लेषणात्मक र महत्वपूर्ण मूल्यांकन गर्न जिल्लास्तरीय परामर्शहरुमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका संस्थाहरु निकै सक्रिय रहेको पाइयो । यी पक्षहरुलाई रेडप्लस कार्यक्रमले आफ्नो अधिकार र दायित्वसँग सम्झौता नगरियोस भन्ने सुनिश्चित गर्न सहयोग गर्ने एक समूहको रूपमा हेर्न सकिन्छ । सिद्धान्त ७ :रेडप्लस कार्यक्रमले स्थानीयएवं राष्ट्रिय सान्दर्भिक कानून र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरु, महासन्धिहरु र अन्य दस्तावेजहरुको पालना गर्दछ ।

यस सिद्धान्त अन्तर्गत दुई मापदण्डहरु छन् । पहिलो मापदण्ड अन्तर्गत सम्पूर्ण रेडप्लस कार्यक्रमहरु सम्बन्धित सरकारी निकायसँगको प्रत्यक्ष सहकार्य तथा समन्वयमा कार्यान्वयन गरिने भएकाले रेडप्लस कार्यक्रमले उचित नीतिको पालना गर्दछ भन्न सकिन्छ । तर ध्यान दिनु पर्ने कुरा के छ भने, रेडप्लस कार्यक्रम नेपालका लागि तयारी चरणमा रहेको कारणले नीति तथा रणनीतिहरु विकसित हुने क्रममा छन् ।

रेडप्लस कार्यक्रम पूर्णरूपमा कार्यान्वयन नहुन्जेलसम्म यस मापदण्डका आधारमा मूल्यांकन गर्न गाह्रो छ । तथापि,रेडप्लस कार्यक्रम कार्यान्वयनमा अग्रकदम चाल्ने देशहरु मध्ये नेपाल एक हो, जसले प्रचलित कानून, नीति तथा रणनीतिहरु, यसका अवधारण र दृष्टिकोणसँग विवादित छैनन् भन्ने संकेत गर्दछ ।यस सिद्धान्त अन्तर्गत वर्तमान सन्दर्भमा मूल्यांकनका सम्पूर्ण सूचकहरुमध्ये ३ सूचकहरु नेपालका लागि सान्दर्भिक छन् भनेर पहिचान गरिएको छ,जसको उपलब्धीको सारंश प्रस्तुत तालिकामा उल्लिखित छ :

तालिका २.७: सिद्धान्त ७ अन्तर्गतका मापदण्ड प्रगतिको सारंश

मापदण्ड	सूचकहरु	उपलब्धीको अवस्था
७.१ रेडप्लस कार्यक्रमले स्थानीय एवं राष्ट्रिय सान्दर्भिक कानून र राज्यद्वारा अनुमोदन वा अङ्गीकार गरिएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरु, महासन्धिहरु र अन्य दस्तावेजहरुको पालना गर्दछ ।	७.१.१ रेडप्लस कार्यक्रमसँग सम्बन्धित हुने राज्यद्वारा अनुमोदन र अङ्गीकार गरिएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरु, महासन्धिहरु र अन्य दस्तावेजहरु पहिचान गरिएका हुन्छन् ।	हासिल
	७.१.२ रेडप्लस कार्यक्रममा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका मानिसहरुको मानव अधिकारलाई मान्यता र सम्मान प्रदान गरिएको हुन्छ ।	हासिल
७.२ यी मापदण्डहरूसँग सामन्जस्य नहुने कुनै स्थानीय एवं राष्ट्रिय कानूनहरु पूनरावलोकनका लागि एउटा प्रक्रिया अवलम्बन गरिन्छ, जसले यस्ता विरोधाभाष समाधान गर्नका लागि एउटा योजना प्रस्ताव गर्दछ ।	७.२.१ स्थानीय एवं राष्ट्रिय कानून र यी मापदण्ड वा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका बीचमा रहेको बेमेल र भिन्नता पहिचान भएको हुन्छ ।	अर्ध हासिल

आधार ७.१ : यस आधारको आशय रेडप्लस कार्यक्रमले राष्ट्रले अनुमोदन तथा लागु गरेको स्थानीय तथा राष्ट्रिय कानूनहरु र अन्तर्राष्ट्रिय कानून तथा अन्य दस्तावेजहरुको पालना गर्दछ भन्ने हो ।यस मूल्यांकनले रेडप्लस कार्यक्रमसँग सम्बन्धित प्रमुख राष्ट्रिय कानूनहरु तथा अनुमोदन गरिएका अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरुको पहिचान गरेको छ ।रेडप्लस रणनीतिले (१४८-४९ र १६१-१७६ र १७७-१७८) नीतिहरु, ऐनहरु, नियमावलीहरु र रणनीतिहरु जुन विशेष गरी रेडप्लस कार्यक्रम अनि साधारणतया वनसँग सान्दर्भिक कानून र नीतिहरुको समिक्षा गरेको छ, जुन निम्न अनुसार रहेका छन् :

- भू- उपयोग नीति २०१२
- जलवायु परिवर्तन नीति २०११
- खर्क २०१२
- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन २०२९ र नियमावलीहरु

- जैविक विविधता सम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति एवम् कार्ययोजना २०१५
- राष्ट्रिय सिमसार नीति २०१२
- राष्ट्रिय जलनीति/रणनीति/,जलस्रोत ऐन १९९३, जलस्रोत रणनीति २००२
- राष्ट्रिय सिंचाइ नीति २०१३
- राष्ट्रिय जलविद्युत नीति २०१३
- वतावरण संरक्षण ऐन १९९७ र नियमावलीहरु (कार्यरत क्षेत्रहरुका लागि वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन निर्देशिका)
- राष्ट्रिय अनुकूलन कार्ययोजना (नापा) २०१० तथा स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजना (लापा) २०११

वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको राष्ट्रिय नेतृत्वमा संचालित हुने भएकोले रेडप्लस कार्यक्रमको नीति ररणनीतिहरु तथा क्रियाकलापहरु माथी उल्लेखित विद्यमान नीतिग तथा नियम संगत रहेका छन् ।रेडप्लस रणनीतिले निम्न लिखित राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय नीति र कानूनहरुलाई ३ शिर्षक अन्तर्गत समावेश गरेको छ । रेडप्लस परियोजनाहरु सरकारको विशेष समन्वयमा कार्यन्वयन हुने भएकाले यसका प्रावधानहरु उल्लेखित कानुनी दस्तावेजसँग तालमेल खाएको हुनुपर्छ :

- क) भूमि अधिग्रहण, क्षतिपूर्ति र पुर्नावास
- नेपालको संविधान २०७२
 - जग्गा अधिग्रहण ऐन, २०३४
 - भूमिसुधार ऐन, २०२१
 - गुठी संस्थान ऐन, २०३४
 - वन ऐन, २०४९
 - जलस्रोत ऐन, २०४९
 - स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५
 - अनैच्छिक पुर्नावास सम्बन्धी विश्व बैंक नीति (op 4.12)
 - साँस्कृतिक सम्पत्ति सम्बन्धी विश्व बैंक नीति (op 4.11)
- ख) आदिवासी जनजाती तथा अन्य संकटासन्न समुदायहरुको सुरक्षा
- नेपालको संविधान २०७२
 - विभिन्न पञ्चवर्षिय योजनाहरु
 - आदिवासी जनजाती उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन २०५८
 - स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५
 - वन ऐन २०४९, वन नियमावली २०५१
 - राष्ट्रिय दलित आयोग ऐन २००२
 - श्रम ऐन २०४८
 - राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन २०२९
 - चरण क्षेत्र नियमावलीहरु २००९
 - जलवायु परिवर्तन नीति २०११
 - वन नीति २०१५
 - लैगिक मूलप्रवाहीकरण सम्बन्धी नीतिहरु
 - वन क्षेत्रको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन र प्रारम्भिक वन सम्बन्धी प्रारम्भिक वातावरणीय परिक्षाका लागि समीक्षा निर्देशिका १९९९
 - वन्यजन्तु क्षति सम्बन्धि राहत निर्देशिका
 - राष्ट्रिय अनुकूलन कार्ययोजना २०१०
 - अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनको महासन्धि (१६९), १९८९
 - आदिवासी जनजातीहरुको अधिकार सम्बन्धि संयुक्त राष्ट्रसंघको घोषणापत्र, २००७
 - आदिवासी जनजाती सम्बन्धि विश्व बैंक नीति (op4.10)
- ग) शु-शासन, सामाजिक जवाफदेहिता तथा सार्वजनिक परामर्श
- सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनहरु

- शु-शासन (व्यवस्थापन र सञ्चालन) सम्बन्धी ऐन २०६४
- वन ऐन २०४९ तथा वन नियमावली २०५१
- वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४
- जग्गा अधिग्रहण ऐन, २०३४

रेडप्लस कार्यक्रममा कार्यान्वयन भएका क्रियाकलापहरु अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धतासंगत रहेका छन् भन्ने कुराको सुनिश्चितता हुनुपर्ने हुन्छ। रेडप्लसका परीक्षण परियोजनाहरुका सम्पूर्ण क्रियाकलापहरुमा पनि यस्ता सम्पूर्ण प्रतिवद्धताहरुको पालना हुनुपर्ने हुन्छ। नेपालले १९९२ मा UNFCCC, १९९७ मा Kyoto Protocol, १९८९ मा अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनको महासन्धि (१६९) र २००७ मा आदिवासी जनजातिहरुको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघको घोषणपत्रमा हस्ताक्षर गरेकोलेसामाजिक र वातावरणीय मापदण्डहरुका प्रमुख विषयहरुलाई रेडप्लस रणनीतिमा महत्व दिइएको छ।

यस मूल्यांकनले आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायहरुको मानव अधिकारको पहिचान र सम्मान गर्नु कि गर्दैन भनेर पनि मूल्याङ्कन गरेको थियो। नेपालको रेडप्लस रणनीतिका दश मार्गदर्शन सिद्धान्तहरुले मानव अधिकारको सम्मान, सुरक्षा र पूर्णताको वृद्धिमा जोड दिएका छन्। तर विशेष रूपमा सिद्धान्त नम्बर २,३,६,७,८, र १० (रणनीति २०१५:४५) ले मानव तथा मानव अधिकारमा ध्यान दिएका छन्।

रणनीतिको सिद्धान्त ६ ले स्पष्टरूपमा रेडप्लस संयन्त्रको सहभागितामा जोड दिएको छ, जसले गरीब महिला, आदिवासी जनजाति तथा सिमान्तकृत समूहहरुलाई विशेष महत्व दिइएको छ। यसमा लैंगिक समानता एवम् सामाजिक समावेशीकरणको संवेदनशीलता पनि रहेको हुन्छ। रणनीतिले महिला तथा दलितसमूहलाई निम्न बुँदाहरुका आधारमा अरु भन्दा बडि कमजोर तथा जोखिममा रहेको मान्दछ :

- क) जीविकोपार्जन, सम्पत्ति तथा सुविधाहरुको पहुँच
- ख) सामाजिक समावेशीकरण तथा सशक्तीकरण
- ग) समावेशीकरण तथा प्रतिनिधित्व, र
- घ) आर्थिक स्रोतमा पहुँचको कमी (रणनीति पेज: ५३)

यस मूल्यांकनले रेडप्लस कार्यक्रमले प्रभावित समूहलाई प्रचलित कानून अनुसार सूचना पाउने, सहमतिका प्रक्रियाहरुमा सामेल हुने, आफ्नो समुदायको निर्णयको पालना गर्ने लगायतका प्रक्रियाहरुमा प्रचलित अधिकारको सुनिश्चितता गरेको छ की छैन भनी हेरेको थियो। यद्यपि, रेडप्लस रणनीतिले यसमा स्पष्टमापदण्ड प्रस्ताव नगरेको देखियो (P 55)। रेड कार्यान्वयन केन्द्रले गराएको एक अध्ययन “वनसम्बन्धी परम्परागत अभ्यास” अनुसार खासगरी रेडप्लसमा आदिवासी र स्थानीय समुदायको अधिकारका सन्दर्भमा उठाउँदै आएका सबै सवालहरु सम्बोधन नहुन सक्छन् भन्ने कुरातर्फ ध्यान आकर्षण गराइएको छ।

रेडप्लसका सन्दर्भमा अन्तर्राष्ट्रिय कानून र राष्ट्रिय कानूनहरु बीच तालमेल मिलाउने कामको क्रमशः शुरुआत भएको छ। यस क्षेत्रमा देशले भर्खर अनुभव प्राप्त गरिरहेको भएर अहिलेको स्थितिमा मूल्यांकनका लागि यो सूचक छानिएको भएपनि यो असामयिक (premature) जस्तो देखियो।

यद्यपि, नेपाली समाज, आर्थिक अवस्था, लैङ्गिक अवस्था, जातिय विविधता आदिका आधारमा समाज विभाजित र तहगत रूपमा संरचित भएको हुँदा स्थानीय समुदायमा सोका माध्यमबाट प्राप्त हुने अवसर र लाभमा समुदायका सबै वर्ग समुदायका सदस्यहरुको समानुपातिक समावेशीकरणको लागि विद्यमान नीति नियमको पुनरावलोकन हुनु आवश्यकता छ भन्ने कुरा यस मूल्यांकनबाट पहिचान भएको छ।

३. निष्कर्ष

विश्वमा नेपाल धेरै कम राष्ट्रमध्ये यस्तो देशमा पर्छ, जसले रेडप्लस एस.ई.एस (REDD+SES) को प्रथम मूल्याङ्कन प्रतिवेदन तयारी गरेको छ। यो प्रतिवेदन रेडप्लससँग सम्बन्धित दस्तावेजको अध्ययन लगायत विभिन्न चरणको छलफलबाट आएका नतिजाको प्रतिफल हो। यो प्रतिवेदन नेपाल सरकारले हरियो वन कार्यक्रमको

सहयोगमा बनाएको अनुगमन योजना (Monitoring Plan)लाई आधार मानेर बनाईएको हो । रेडप्लस कार्यक्रमको अहिलेसम्मको मूल्यांकनको आधारमा विभिन्न सिद्धान्त, आधार र सूचकहरूको बारेमा जानकारी लिई यस मूल्यांकनमा सामेल गरिएको छ ।

नेपालको नीति निर्माण प्रकृयाले रेडप्लस जस्ता कार्यक्रमहरूलाई क्रमिक रूपले अंगाल्दै आएको छ । भरखरै मात्र नेपालले रेडप्लस रणनीति तर्जुमा गर्दा सुरक्षा मापदण्डका सन्दर्भमा अवलम्बन गरेका केही अवधारणाहरू REDD+SESमा आधारित छन् । नेपालमा हालसम्म कार्यान्वयन भएका रेडप्लस परीक्षण कार्यक्रमहरू प्राय सामुदायिक वनङ्ग मिलेर गरीएको कारण पनि REDD+SES का धेरै जसो आधार सूचकहरूमा नेपालको उपलब्धीको स्थिति राम्रो देखिन्छ । यद्यपी सबै सिद्धान्त भित्रका आधार र सूचकहरू भने पूर्ण रूपमा हाँसिल भएको भन्न सकिने अवस्था छैन । निम्न तालिकामा प्रत्येक सिद्धान्त अन्तर्गतको उपलब्धीहरूलाई संक्षिप्त रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

सिद्धान्त	आधारसंख्या	सूचक संख्या			
		कूल सूचक संख्या	हासिल	अर्ध हाँसिल	हाँसिल हुन बाँकी
१	३	१०	६	४	-
२	२	३	२	१	-
३	२	२	२		-
४	५	८	६	२	-
५	२	२	१	१	-
६	५	१४	६	८	-
७	२	३	२	१	-

अहिलेसम्मको उपलब्धिलाई मध्यनजर गर्ने हो भने धेरै सूचकहरूमा उपलब्धि प्राप्त भएकोछ भने भविष्यमा रेडप्लस रणनीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन भएको खण्डमा यी प्राय सबै सूचकहरूमा उपलब्धी हासिल भएको हुनेछ ।

अनुसुचि १.१: रेडप्लसको अनुगमन योजना

COUNTRY SPECIFIC INDICATOR (What)		SOURCE (Where)	METHOD (How)	RESPONSIBILITY (Who)
1.2.1	Existing customary practices related to forest resource	MoFSC, REDD Cell, FECOFUN, NEFIN, HIMAWANTI, customary institutions etc. National REDD+ Strategy, Forest Act, Regulations, Forestry Policies, NBSAP, Land use policy	Primary-Interview, FGD, consultations, Secondary Desk Review	REDD+ SES TWG, National Facilitation Team, Consultant (Consultant will assess the indicator in close supervision of REDD+ SES TWG and National Facilitation Team)
1.3.1	Provision of FPIC	National REDD+ Strategy, ER-PIN, ER-PD	SecondaryDesk Review	Consultant
1.1.1	Inventory and mapping of REDD+ program related land tenure and applied process	IPOs, CBOs, Survey Department Report of traditional practices related to forestry Land measurement act Land use policy	PrimaryInterview, FGD SecondaryDesk Review	REDD+ SES TWG, National Facilitation Team, Consultant (Consultant will assess the indicator in close supervision of REDD+ SES TWG and National Facilitation Team)
1.2.2	Provision of rights in land use plan related to REDD+ program	REDD+ related Land use plans	SecondaryDesk review	Consultant
1.3.3	FPIC status	Govt. (national entity related to REDD+), respective organization of IPs FPIC document	PrimaryConsultations, interview Secondary, Desk Review	REDD+ SES TWG, National Facilitation Team, Consultant (Consultant will assess the indicator in close supervision of REDD+ SES TWG and National Facilitation Team)
1.2.3	Legislative rights in REDD+ program and its consistency to national legislation & ratified treaties, conventions	REDD+ strategy & its program related documents	SecondaryDesk Review	Consultant
1.2.4	Provision of community based forest management (formal and informal) in REDD+ program related documents	REDD+ related program documents Forest Act, regulations Forest Strategy	SecondaryDesk Review	Consultant
1.3.4	FPIC status	Govt. (national entity related to REDD+), respective organization of local communities FPIC document	PrimaryConsultations, interview SecondaryDesk Review	REDD+ SES TWG, National Facilitation Team, Consultant (Consultant will assess the indicator in close supervision of REDD+ SES TWG and National Facilitation Team)
1.3.5	Status of relocation and displacement	Respective agreements Govt. (national entity related to REDD+), respective organization of affected communities, groups & individuals	Secondary Desk Review PrimaryInterview, FGD	REDD+ SES TWG, National Facilitation Team, Consultant (Consultant will assess the indicator in close supervision of REDD+ SES TWG and National Facilitation Team)
1.3.2	FPIC status	Govt. (national entity related to REDD+), respective organization of right holders FPIC document	PrimaryConsultations, interview Secondary, Desk Review	REDD+ SES TWG, National Facilitation Team, Consultant (Consultant will assess the indicator in close supervision of REDD+ SES TWG and National Facilitation Team)
2.1.1	Status of cost, benefit and risk assessment of REDD+ program with focus on its process	Govt., Consultants involved in SESA SESA report, ER-PD, REDD+ strategy	PrimaryConsultations; SecondaryDesk Review	Consultant

COUNTRY SPECIFIC INDICATOR (What)		SOURCE (Where)	METHOD (How)	RESPONSIBILITY (Who)
2.2.3	REDD+ benefit sharing policy and its mechanism	REDD+ Strategy Guideline	SecondaryDesk Review	Consultant
2.2.1	Processes followed to define REDD+ benefit sharing policy and its mechanism	Govt., relevant stakeholders Meeting minutes, study reports REDD+ strategy	PrimaryInterview, consultations SecondaryDesk Review	Consultant
3.2.1	Proposed REDD+ activities and interventions	SESA report, REDD+ strategy, ER-PD	Desk Review	Consultant
3.1.1	Objectives of REDD+ strategy	REDD+ strategy	Desk Review	Consultant
4.1.1	Accessibility of information on REDD+ governance	REDD+ strategy; updated websites; Public notice Publications; Meeting minutes	PrimaryConsultationsSecondaryDesk review	Consultant
4.3.1	Shared information of REDD+ program	REDD+ strategy; updated websites; Public notice Publications; Meeting minutes	PrimaryConsultationsSecondaryDesk review	Consultant
4.1.2	REDD+ program related decisions at various levels	RPP, REDD+ strategy, Meeting minutes	Desk Review	Consultant
4.1.3	Existence of REDD+ governance structure monitoring mechanism	RPP, REDD+ strategy	Desk Review	Consultant
4.7.2	Human rights related M & E indicators	M & E Framework, RPP	Desk review	Consultant
4.2.1	REDD+ program integration with other relevant policies	Forest sector strategy, NBSAP, Agriculture development strategy, low carbon economic development strategy	Desk review	Consultant
4.2.2	Resolution of conflicts arose due to inconsistency of REDD+ program and other relevant policies	Policy, strategies and plans related to hydropower, energy, mining, water resources, infrastructures MoFSC, REDD Cell, other concerned ministries	PrimaryConsultationsSecondaryDesk review	Consultant
4.2.3	Existing coordination mechanism between REDD program and other relevant agencies	RPP, REDD+ strategy, relevant decisions REDD Cell, MoFSC and other relevant agencies	PrimaryInterview, consultations SecondaryDesk review	Consultant
4.4.2	Published REDD+ program related audit reports	Annual reports of Auditor General	Desk review	Consultant
5.1.1	Identified and mapped potential impacts on ecosystem services and biodiversity	SESA ReportLanduse plans	Desk review	Consultant
5.2.1	Provision for maintaining and promoting ecosystem services and biodiversity	R-PP; REDD Strategy; ER-PIN; ER-PD SESA/ESMF	Desk Review	Consultant
7.1.1	List of local and national laws and ratified international conventions and treaties related to REDD+ program	REDD Strategy; R-PP; ER-PIN SESA/ESMF	Desk Review	Consultant
7.1.2	Provisions related to human rights of IPs and local communities	REDD Strategy; R-PP; ER-PIN SESA/ESMF	Desk Review	Consultant
7.2.1	Safeguard system in REDD+ Program	REDD Strategy; R-PP; ER-PIN; SESA/ESMF Decision of RWG	Desk Review	Consultant
6.1.1	List of right holders and stakeholders and their characterized rights, interests and relevancy	REDD Strategy; R-PP; ER-PIN; SESA	Desk Review	Consultant
6.2.1	Functional process and structure	REDD Strategy; R-PP; ER-PIN; RWG Meeting	Primary: Interview, Consultations,	Consultant

COUNTRY SPECIFIC INDICATOR (What)		SOURCE (Where)	METHOD (How)	RESPONSIBILITY (Who)
	and for participation	Minutes; REDD Stakeholder Forum	Secondary: Desk Review	
6.2.2	Applied process for Consultation	Outreach and Communication Plan of R-PP Government Agencies and other REDD relevant stakeholders/organizations	Primary: Interview, Consultations Secondary: Desk review	Consultant
6.3.1	Provisions related to decision making for REDD+ programs by IPs and local communities	REDD Strategy; R-PP; Benefit sharing related documents; Minutes of IPOs and local community organizations	Primary: Interview, Consultations Secondary: Desk review	Consultant
6.2.3	REDD+ program implementation framework	REDD Strategy; R-PP; Organogram of MoFSC MRV Report; SESA Report; ER-PIN	Primary: Interview Secondary: Desk review	Consultant
6.2.6	Roles and responsibility of concerned representatives Norms and values of the concerned organizations	Relevant organizations(Eg. Members of RWG) Reports of meeting minutes and publications	Primary: Interview	Consultant
6.3.2	Provisioned traditional and customary practices in REDD+ program	REDD+ strategy, RPP, SESA, ER-PIN, ER-PD Concerned communities involved in forest management practices	Primary Interview; Secondary Desk Review	Consultant
6.3.3	Provisioned FPIC with special focus to traditional knowledge, skills, and practices of IPs and local communities	Respective organization of right holders Local communities; NBSAP	Primary Interview; Secondary Desk Review	Consultant
6.5.1	Shared information related to REDD+ program to right holders and stakeholders	Relevant IPs, local communities	Primary Interview Consultations	Consultant
6.5.3	Capacity building program on REDD+ for right holders and other relevant stakeholders	REDD+ program documents; RPP; REDD+ strategy	Primary Interview Secondary Desk Review	Consultant
6.1.2	Procedure to identify right holders and other relevant stakeholders	RPP, REDD+ strategies, MRV report, SESA report,	Desk review	Consultant
6.2.5	Selection process to identify institutional representative for REDD+ program	Meeting minutes, invitation letters,	Desk review	Consultant
6.6.1	Reporting and sharing mechanism by representatives of concerned organizations and vice versa	Relevant organizations(Eg. Members of RWG) Reports of meeting minutes and publications	Primary: Interview	Consultant
6.5.2	Outreach and communication process	Outreach and communication plan of R-PP	Desk review	Consultant

सहयोग

हरियो वन कार्यक्रम

